

**Załącznik
do Uchwały nr
Rady Miejskiej w Biskupcu
z dnia**

Program opieki nad zabytkami gminy Biskupiec na lata 2025-2028

Opracował: Anita Żabińska, Justyna Szymonik-Polak

Biskupiec maj 2024 rok

Spis treści:

1.	Wstęp	2
2.	Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	2
3.	Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	3
4.	Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	9
4.1.	Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	9
4.2.	Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	11
4.2.1.	Dokumenty wykonane na poziomie województwa	12
4.2.2.	Dokumenty wykonane na poziomie powiatu.....	18
5.	Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	20
5.1.	Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)	20
5.2.	Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy..	24
5.2.1.	Zarys historii obszaru gminy	24
5.2.2.	Krajobraz kulturowy	32
5.2.3.	Zabytki nieruchome	44
5.2.4.	Zabytki ruchome	47
5.2.5.	Zabytki archeologiczne	48
5.2.6.	Zabytki w zbiorach muzealnych i innych	49
5.2.7.	Dziedzictwo niematerialne.....	49
5.3.	Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	51
5.4.	Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	55
5.5.	Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	60
6.	Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.....	67
7.	Założenia programowe	70
7.1.	Priorytety, kierunki działań i zadania programu opieki	71
8.	Instrumentalizm realizacji programu opieki nad zabytkami.....	75
9.	Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami.....	76
10.	Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami.....	77
11.	Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.....	83
12.	Załączniki.....	86

1. Wstęp

Gminny program opieki nad zabytkami jest dokumentem planistycznym, służącym inicjowaniu, podejmowaniu czy koordynowaniu działań z zakresu ochrony krajobrazu kulturowego, ochrony zabytków oraz promocji dziedzictwa kulturowego. Krajobraz kulturowy, złożony z elementów przyrodniczych, historycznych, wytworów sztuki, kształtuje świadomość i tożsamość regionalną mieszkańców, a jego bogactwo i różnorodność może przyczyniać się do rozwoju społeczno-gospodarczego gminy. Dlatego tak istotny jest sprawny i skuteczny system ochrony i opieki nad zabytkami, stanowiącymi istotny składnik dziedzictwa kulturowego.

Przedmiotem niniejszego opracowania jest dziedzictwo kulturowe znajdujące się w granicach administracyjnych gminy Biskupiec. Celem opracowania programu opieki nad zabytkami gminy Biskupiec na lata 2025-2028 jest określenie zasadniczych kierunków działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami.

W dokumencie wskazano uwarunkowania prawne w zakresie ochrony materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego, źródła finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i budowlanych przy zabytkach. Wymieniono zabytki gminy w tym najważniejsze dla gminy obiekty zabytkowe. Wskazano główne cele i priorytety ochrony, których realizacja między innymi poprawi w lokalnej społeczności świadomość wartości dziedzictwa kulturowego, umożliwi też rozwój gospodarczo-społeczny gminy poprzez rozwój turystyki i usług okołoturystycznych związanych z dziedzictwem kulturowym.

Opracowanie stanowi kontynuację Programu opieki nad zabytkami gminy Biskupiec, przyjętego Uchwałą Rady Miejskiej w Biskupcu nr XXXVIII/243/17 z dnia 28 listopada 2017 roku. Gminny program opieki nad zabytkami został zaktualizowany w zakresie potencjału dziedzictwa kulturowego i źródeł finansowania oraz dostosowany do zmieniających się realiów dotyczących opieki nad zabytkami w części analizy SWOT, celów i działań.

2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawą prawną opracowania programu ochrony zabytków gminy Biskupiec na lata 2025-2028 jest art. 87 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku (Dz. U. 2003, nr 162, poz. 1568 z późn. zm.).

W ustawie tej na wójta gminy, burmistrza lub prezydenta miasta nałożony jest obowiązek sporządzania co 4 lata gminnego programu opieki nad zabytkami, który przyjmowany jest przez

radę gminy/miasta po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, a następnie ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami wójt (burmistrz, prezydent miasta) co dwa lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia się radzie gminy. Sprawozdanie to jest przekazywane Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Wg artykułu 87 ustęp 2 ww. ustawy programy opieki nad zabytkami mają na celu:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Uregulowania prawne dotyczące ochrony i opieki nad zabytkami obowiązujące w Polsce:

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku (Dz. U. 1997, nr 78, poz. 483), wg której ochrona zabytków jest obowiązkiem państwa i każdego obywatela.

Najważniejsze artykuły Konstytucji dotyczące omawianego zagadnienia to artykuły 5, 6 ust. 1 i artykuł 86:

- art. 5. Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju,

- art. 6.1. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju,
- art. 86. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

2. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku (Dz. U. 2003, nr 162, poz. 1568 z późn. zm.) będąca głównym aktem prawnym regulującym zagadnienia ochrony zabytków.

Dla celów opracowania gminnego programu ochrony zabytków najważniejsze artykuły tej ustawy to artykuły 3, 4, 6, 7, 16 ust. 1, 17, 18, 19, 20, 21, 22 i 89.

W artykule 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami znajdują się definicje podstawowych pojęć z zakresu:

1. zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
2. zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1,
3. zabytek ruchomy – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1,
4. zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem,
5. instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami – instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami,
6. prace konserwatorskie – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań,
7. prace restauratorskie – działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań,
8. roboty budowlane – roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku,

9. badania konserwatorskie – działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich,
10. badania architektoniczne – działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń,
11. badania archeologiczne – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego,
12. historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg,
13. historyczny zespół budowlany – powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi,
14. krajobraz kulturowy – postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka,
15. otoczenie – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Artykuł 4 ustawy definiuje rodzaj i zakres działań, jakie leżą w obowiązku administracji, w tym władz gminnych, w celu wykonywania zadań ochrony zabytków:

1. zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
2. zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
3. udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
4. przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
5. kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
6. uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Artykuł 6. 1. ustawy brzmi: Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1. zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2. zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479),
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji,

3. zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

W dalszej części ustawa wymienia formy ochrony zabytków, jakie znajdują się w naszym prawie:

1. wpis do rejestru zabytków,
  - 1a. wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
2. uznanie za pomnik historii,
3. utworzenie parku kulturowego,
4. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Kolejne, wymienione wyżej artykuły 16.1 i 17 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami mówią o zasadach tworzenia parków kulturowych na terenie gminy lub kilku gmin. Natomiast artykuły 18, 19, 20 dotyczą uwzględniania tematyki ochrony zabytków przy tworzeniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, gminnych planów odbudowy, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, planów ogólnych gmin, decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Najważniejsze ich zapisy brzmią:

Art. 19. 1. Określając ustalenia planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych:

- 1) objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7, wraz z ich otoczeniem;
- 2) ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków.

1a. w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. w uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

- 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
  - 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.
2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się przy określaniu ustaleń planów, o których mowa w ust. 1.
  3. W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Art. 20. Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

Kolejne artykuły ustawy mówią, że podstawą do sporządzania programu opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy jest ewidencja zabytków (artykuł 21 ustawy) oraz wymieniają organy odpowiedzialne za prowadzenie krajowych, wojewódzkich i gminnych ewidencji zabytków (artykuły 22, 89). Mowa tam o gminnej ewidencji zabytków:

Artykuł 4. Wójt (burmistrz, prezydent) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

Artykuł 5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

3. Ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 roku (Dz. U. 2024, poz. 609), w której wymieniono zadania własne gminy, w tym obowiązek zaspokajania zbiorowych potrzeb wspólnoty. Artykuł 7 ustęp 1 punkt 9 tej ustawy wymienia tutaj zadania własne obejmujące sprawy kultury w tym ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

4. Inne akty prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami:

- ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 27 marca 2003 roku (Dz. U. z 2022, poz.503),
- ustawa Prawo budowlane z dnia 7 lipca 1994 roku (Dz. U. 2023, poz. 682),
- ustawa Prawo ochrony środowiska z dnia 27 kwietnia 2001 roku (Dz. U. 2024, poz. 54),
- ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 roku (Dz. U. 2023, poz. 1336),

- ustawa o gospodarce nieruchomościami z dnia 21 sierpnia 1997 roku (Dz. U. 2023, poz. 344),
- ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej z dnia 25 października 1991 roku (Dz. U. 2024, poz. 87),
- ustawa o działalności pożytku publicznego i wolontariacie z dnia 24 kwietnia 2003 roku (Dz. U. 2023, poz. 571),
- ustawa o Lasach z dnia 28 września 1991 roku (Dz. U. 2024, poz. 530).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w następujących aktach prawnych:

- ustawie o muzeach z dnia 21 listopada 1996 roku (Dz. U. 2022, poz. 385),
- ustawie o bibliotekach z dnia 27 czerwca 1997 roku (Dz. U. 2022, poz. 2393).

Natomiast ochrona materiałów archiwalnych została określona w ustawie o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach z dnia 14 lipca 1983 roku (Dz. U. 2020, poz. 164).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. *Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*

Cele polityki państwowej w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawarte są w dwóch głównych dokumentach:

- krajowym programie ochrony zabytków,
- Narodowym Programie Kultury.

Opracowanie **krajowego programu ochrony zabytków** zostało nałożone na Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego artykułem nr 84 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Krajowy program ma wytyczyć cele administracji rządowej i podległych jej służb w zakresie ochrony zabytków, wskazać kierunki działań, harmonogram ich realizacji i sposób finansowania. Program taki powstaje co cztery lata. Dokument taki powstał w 2023 roku i obejmuje lata 2023 – 2026 (Uchwała Rady Ministrów nr 242 z dnia 28 grudnia 2023 roku, Dz. U. 2023, poz. 1470).

Celem głównym krajowego programu ochrony zabytków na lata 2023 – 2026 jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce. Został on dookreślony w trzech celach szczegółowych i ośmiu kierunkach działań:

1. weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości, poprzez:

- podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju (wielkoobszarowych i wieloelementowych zespołów architektury, zabytków techniki kolejowej oraz związanych z przemysłem wydobywczym, zabytkowej architektury osad służbowych Lasów Państwowych),
  - ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości,
  - realizację międzynarodowych zobowiązań,
2. wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków poprzez:
- cyfryzację procesów administracyjnych,
  - wzmocnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków,
  - reformę finansowania ochrony zabytków,
3. rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja), w obrębie której wymieniono:
- wzmocnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych,
  - edukację i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa.

Najważniejsze planowane działania wymienione w programie to:

1. zwiększona ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez:
- stworzenie modelu i systemu wartościowania zabytków,
  - sporządzanie planów zarządzania dla pomników historii,
  - wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych,
  - stworzenie systemu bezpieczeństwa zabytków,
  - projektowanie konserwatorskie,
2. cyfryzacja i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości (cyfryzacja procesu inwestycyjno-budowlanego) oraz podniesienie jakości postępowań administracyjnych poprzez opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków,
3. zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez:
- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+),
  - digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego,
  - rozwój portalu zabytek.pl,
4. edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez:
- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach,
  - kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego,
  - wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom,

5. wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami,
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich,
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych,
- szkolenia dla samorządów w zakresie inwestycji w obiektach zabytkowych.

Kolejnym dokumentem określającym politykę państwa wobec zabytków jako części kultury określa opracowana **Narodowa Strategia Rozwoju Kultury** na lata 2004-2013 wraz z uzupełnieniem z 2005 roku (Uzupełnienie Narodowej Strategii kultury na lata 2004-2020). W ramach tych dokumentów powstał też Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004 – 2013”. Program określał politykę rządu wobec zabytków i dziedzictwa kulturowego, zawierał też ogólne wytyczne tworzenia gminnych programów ochrony zabytków.

W programie wymienione były cele państwa w zakresie ochrony zabytków:

- przygotowanie skutecznego systemu prawnego-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami,
- podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego,
- poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej,
- ograniczenia uznaniowości konserwatorów poprzez nałożenie na nich odpowiedzialności za niezgodne z prawem postępowanie.

Cel strategiczny został określony jako intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego oraz poprawa stanu zabytków nieruchomych. W jego zakresie wytyczono następujące priorytety:

1. aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe,
2. edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Przedstawiona zostaje tutaj analiza opracowań strategicznych i planistycznych województwa warmińsko-mazurskiego oraz powiatu olsztyńskiego pod kątem znaczenia zapisów prawnych oraz działań dotyczących dziedzictwa kulturowego gminy.

4.2.1. Dokumenty wykonane na poziomie województwa

W województwie warmińsko-mazurskim powstał szereg dokumentów i opracowań, które bezpośrednio lub pośrednio dotyczą ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego, a których najważniejsze założenia zostały opisane poniżej:

- Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2020-2023,
- Strategie rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego,
- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego,
- Strategia Rozwoju Turystyki Województwa Warmińsko-Mazurskiego do roku 2025,
- Program wsparcia rozwoju kultury województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025.

Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2020-2023 (Uchwała Nr XIII/228/19 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 30 grudnia 2019 r.).

Program na lata 2020-2023 jest aktualizacją i rozwinięciem „Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2016-2019”. Realizacja programu ma się przyczynić do poprawy stanu zachowania zabytków, wzmocnienia tożsamości lokalnej i rozwoju społeczeństwa województwa. Cel główny, ochrona i zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego oraz kształtowanie tożsamości regionalnej, ma być realizowany poprzez cele szczegółowe:

1. Poprawa stanu zachowania i ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego, poprzez:
  - podejmowanie działań ratunkowych służących poprawie stanu obiektów zabytkowych, zgodnie z przepisami prawa i sztuką konserwatorską, ze szczególnym uwzględnieniem zabytków najcenniejszych i stanowiących o specyfice kulturowej regionu (np.: obiekty sakralne, architektura rezydencjonalna, wiejska, zabytki techniki, założenia parkowe, cmentarze).
  - zabezpieczanie obiektów zabytkowych przed dewastacją i zagrożeniami, z uwzględnieniem warunków atmosferycznych i skutków zmian klimatycznych, w tym poprzez na przykład wykonanie odpowiednich instalacji elektrycznych, przeciwłamaniowych, przeciwpożarowych,
  - uwzględnianie kontekstu historycznego przy zagospodarowaniu terenów w otoczeniu zabytków, poprzez na przykład nawiązywanie stylem, gabarytami, formą architektoniczną, materiałami budowlanymi przy realizacji nowej zabudowy (w tym do form i stylu tradycyjnej zabudowy regionalnej szczególnie na obszarach wiejskich), ochronę przedpól

obiektów zabytkowych, układów, zespołów urbanistycznych i ruralistycznych oraz sylwet historycznych miejscowości,

- adaptacja obiektów zabytkowych do nowych funkcji zgodnie ze sztuką konserwatorską, bez strat dla wartości obiektu i substancji zabytkowej,
- ochrona i kształtowanie krajobrazów kulturowych, poprzez wspieranie zintegrowanych działań służących ochronie krajobrazu kulturowego i wartości przyrodniczych,
- promowanie zintegrowanego podejścia do ochrony krajobrazu kulturowego,
- zachowanie wyróżników kulturowych w przestrzeni,
- zapobieganie degradacji cennych kulturowo krajobrazów przy planowaniu i realizacji działalności inwestycyjnej,
- aktualizację wiedzy na temat zasobów zabytkowych i ich stanu,
- cyfryzację i udostępnianie danych w zakresie materialnych i niematerialnych zasobów kulturowych regionu, przy użyciu nowoczesnych technologii,
- wspieranie inicjatyw mających na celu obejmowanie opieką lub podnoszenia rangi opieki nad obiektami i obszarami o najcenniejszych wartościach dziedzictwa kulturowego, świadczących o specyfice i tożsamości województwa,
- wspieranie finansowe prac remontowo-konserwatorskich i konserwacji obiektów zabytkowych.

2. Racjonalne wykorzystanie potencjału zasobów dziedzictwa kulturowego w polityce rozwoju województwa poprzez:

- wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego do rozwoju gospodarczego, w tym w szczególności turystyki,
- wzmocnienie marki regionu w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego,
- promowanie zasobów dziedzictwa kulturowego regionu, ze szczególnym uwzględnieniem różnorodności i odrębności kulturowej poszczególnych obszarów województwa,
- tworzenie i rozwijanie oferty turystycznej w oparciu o wyróżniki kulturowe regionu (np. postać Mikołaja Kopernika, dawne pałace i dwory, warmińskie kapliczki, miasta Cittaslow),
- zagospodarowywanie obiektów zabytkowych na cele turystyczne, edukacyjne i gospodarcze,
- wspieranie, inicjowanie i organizacja przedsięwzięć oraz wydarzeń artystycznych, kulturalnych i innych związanych z dziedzictwem kulturowym.
- wykorzystanie najnowszych technologii cyfrowych i informacyjnych do promocji i udostępniania dziedzictwa kulturowego, a także podniesienie kompetencji kadry działającej w obszarze dziedzictwa kulturowego m.in. w zakresie wykorzystania nowoczesnych technologii.

- rozwój działalności muzealnej, w tym promowanie unikatowej i różnorodnej oferty muzeów, rozwijanie atrakcyjnych, nowoczesnych form eksponowania zasobów muzeów, rozwijanie działalności edukacyjnych i artystycznych w celu upowszechniania i popularyzowania historycznej wiedzy o regionie, podniesienie kwalifikacji kadr i poprawa warunków lokalowych muzeów, w tym zapewnienie wyposażenia w monitoring, zabezpieczenia antywłamaniowe, przeciwpożarowe i nowoczesne archiwa oraz wspieranie tworzenia i funkcjonowania lokalnych muzeów,
- promowanie i upowszechnianie wiedzy o regionie i jego dziedzictwie kulturowym i tożsamości kulturowej, popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym i potrzebie jego ochrony, przez organizację i wspieranie imprez, pokazów, odczytów, konferencji, konkursów, wydarzeń kulturalnych, działalności wydawniczej i edukacyjnej, kierowanych do różnych grup społecznych.
- edukację lokalnych samorządów i osób prywatnych w zakresie odpowiedniego wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego do promocji i rozwoju społeczno-gospodarczego regionu,
- eksponowanie unikatowych walorów regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz podnoszenie świadomości kulturowej mieszkańców województwa w celu budowania tożsamości regionalnej i lokalnej,
- promowanie „dobrych praktyk” w zakresie zagospodarowania i użytkowania obiektów zabytkowych, tradycyjnych cech regionalnej architektury i budownictwa oraz dziedzictwa niematerialnego, najcenniejszych zabytków, w szczególności w odniesieniu do obiektów świadczących o odrębności i specyfice regionu,
- tworzenie warunków do szerokiej współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym rozwijanie współpracy i integracji działań Samorządu Województwa, instytucji publicznych, naukowych, organizacji pozarządowych i innych w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, wspieranie współpracy międzynarodowej, międzyregionalnej i transgranicznej na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego, wzmacnianie zaangażowania społecznego w zakresie opieki nad zabytkami, poprzez m.in.: wspieranie inicjatyw społecznych w zakresie tworzenia lokalnych muzeów, wsparcie merytoryczne obecnych i potencjalnych użytkowników obiektów zabytkowych,
- wsparcie finansowe działań i inicjatyw wykorzystujących potencjał dziedzictwa kulturowego regionu,

- uwzględnianie problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego w regionalnych dokumentach planistycznych i programowo-strategicznych oraz innych dokumentach (m.in. planach ochrony parków krajobrazowych).

Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego.

Założenia gminnego programu ochrony zabytków odwołują się do ogólnych treści zawartych w strategii, która definiuje główne cele i kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego województwa, ma pełnić funkcje realnego narzędzia zarządzania regionem. W województwie w okresie 2025-2028 można odwołać się do dwóch dokumentów, z których jednym jest **Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025** (Uchwała Nr XXVIII/553/13 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 25 czerwca 2013 roku).

Strategia nie zajmuje się bezpośrednio ochroną zabytków, zakłada jednak podniesienie znaczenia wartości kulturowych regionu, wpływających na walory turystyczne. Dokument wskazuje mocne strony województwa, uznając za takie między innymi obszary przyrodnicze prawnie chronione oraz zabytki. W strategii planowane są działania rozwoju, konserwacji, rewaloryzacji i zagospodarowania dóbr kultury w celu rozwoju produktów turystycznych.

W przyjętych w dokumencie celach strategicznych oraz obszarach strategicznej interwencji ujęta jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i jej znaczenie, m.in. wprowadzenie Kanału Elbląskiego na listę kulturowego dziedzictwa UNESCO, wykorzystanie „różnorodności kulturowej złożoności Warmii i Mazur” we współpracy międzyregionalnej, zwiększenie atrakcyjności turystycznej (nasycenie obiektami zabytkowymi), rewitalizacja miast.

Kolejnym dokumentem jest powstała w 2020 roku **Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do 2030 roku** (Uchwała Nr XIV/243/20 z dnia 18 lutego 2020 r.) Wskazuje ona materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe, wynikające z różnorodności narodowościowej i etnicznej regionu jako jeden z mocnych stron rozwoju gospodarki, a także potrzebę tworzenia, rozwoju oraz promocji ponadregionalnych produktów turystycznych w oparciu o wspólne dziedzictwo kulturowe.

W kierunkach działań wskazano między innymi:

- wsparcie badań, inwentaryzacji i ochrony oraz odpowiedzialnego udostępniania zasobów materialnych dziedzictwa kulturowego (m.in. stanowisk archeologicznych, założeń pałacowo-parkowych, obiektów sakralnych, cmentarzy) na cele edukacyjne oraz tworzenie, w oparciu o nie, produktów turystycznych,

- krzewienie wiedzy o regionie ze szczególnym nastawieniem na wykorzystanie technologii cyfrowych,
- działania mające na celu wyprowadzenie ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych w miastach regionu (w szczególności w miastach małych i średnich) m.in. poprzez przywrócenie lub nadanie im nowych funkcji społecznych, kulturalnych, gospodarczych, edukacyjnych lub rekreacyjnych,
- tworzenie nowych i udoskonalanie istniejących produktów turystycznych z wykorzystaniem nowych technologii, a także podniesienie jakości usług poprzez zastosowanie aplikacji, wizualizacji oraz wprowadzanie IT do obsługi ruchu turystycznego m.in. w muzeach, w terenie, w tym na obszarach archeologicznych i cennych kulturowo oraz przyrodniczo.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego

(Dz. Urz. woj. warm.-maz. z 2018 r. poz. 4173)

Dokument ten, służący kształtowaniu i prowadzeniu polityki przestrzennej w województwie, uwzględnia zagadnienia związane z zabytkami. W Planie uznano zasoby dziedzictwa kulturowego regionu, łącznie z uwarunkowaniami środowiska przyrodniczego i krajobrazu, za istotny element budowania przewagi konkurencyjnej regionu, poprzez wykorzystanie dla rozwoju turystyki, edukacji kulturowej i promocji wartości krajobrazowych, jako świadectwa tożsamości regionalnej.

Plan ustala ochronę krajobrazu kulturowego poprzez:

- zachowanie tożsamości kulturowo-krajobrazowej, w tym zachowanie charakterystycznego dla obszaru krajobrazu przyrodniczo-gospodarczego czyli układów osadniczych, form budownictwa, elementów małej architektury,
- zatrzymanie procesów degradujących fizjonomię terenu,
- ochronę zachowanych pierwotnych układów ruralistycznych wsi,
- podejmowanie działań rewitalizacyjnych mających na celu ochronę elementów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego.

W planie zagospodarowania mowa też o wykorzystaniu turystyki kulturowej do wydłużenia sezonu turystycznego oraz zwiększenia konkurencyjności turystycznej regionu. Proponuje się m. in. rozwój i kreowanie produktów turystycznych oraz powiązań sieciowych w oparciu o istniejące zasoby i walory. Warunkiem rozwijania turystyki jest racjonalne korzystanie z zasobów i walorów przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych

Strategia Rozwoju Turystyki Województwa Warmińsko-Mazurskiego do roku 2025

(Uchwała Nr XVIII/425/16 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 28 czerwca

2016 r. w sprawie dokonania aktualizacji Strategii Rozwoju Turystyki Województwa Warmińsko-Mazurskiego)

Celem głównym strategii jest budowa takiej dziedziny gospodarki – turystyki, która będzie wywierać pozytywny wpływ na rozwój innych sektorów gospodarki regionu. Rozwój turystyki ma nastąpić między innymi poprzez wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego regionu i stworzenie rozwojowych produktów turystycznych. Wśród nich wymieniono elementy związane bezpośrednio z zabytkami i dziedzictwem:

- Kraina Kanału Elbląskiego,
- miasta Cittaslow,
- flagowe szlaki kulturowe i przyrodnicze regionu,
- „Podróż kulinarna Warmia, Mazury, Powiśle”,
- turystyka kulturowa miejska oraz objazdowa,
- turystyka pielgrzymkowa i sakralna.

Program wsparcia rozwoju kultury województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025
(Uchwała Nr 30/654/18/V Zarządu Województwa Warmińsko- Mazurskiego z dnia 10 lipca 2018 r.)

Program wyznacza główne zadania administracji samorządowej województwa i podległych mu jednostek w regionalnej polityce kulturalnej, w tym w ochronie dziedzictwa kulturowego. Ma na celu rozwijanie regionalnej tożsamości w oparciu o dorobek pokoleń mieszkańców Warmii i Mazur.

W dokumencie wskazano trzy cele strategiczne rozwoju kultury w województwie warmińsko-mazurskim, infrastrukturalny, społeczny i gospodarczy. Wśród nich wymieniono ochronę zabytków i dziedzictwa kulturowego jako podstawy rozwoju i upowszechniania kultury oraz dostosowywanie infrastruktury kulturalnej do współczesnych standardów i trendów światowych. Zaplanowane tutaj działania to realizacja programów opieki nad zabytkami województwa, rozpoznawanie zasobów dziedzictwa kulturowego oraz prowadzenie projektów badawczych na jego temat, popularyzacja dziedzictwa kulturowego (w tym z użyciem najnowszych technik), czy zwiększanie wykorzystania potencjału kulturowego regionu na potrzeby turystyki, poprzez tworzenie produktów turystyki kulturowej i tworzenie szlaków turystyczno-kulturowych obejmujących najciekawsze miejsca i obiekty zabytkowe w województwie.

4.2.2. Dokumenty wykonane na poziomie powiatu

Program opieki nad zabytkami powiatu olsztyńskiego na lata 2023-2026 (Uchwała nr XLV/439/2023 z dnia 10 sierpnia 2023 roku, Dz. U. woj. warm-maz, 2023, poz. 4473).

Program wskazuje słabe i mocne strony dotychczasowej realizacji opieki nad zabytkami, wskazuje też liczne zagrożenia dla zabytków oraz szanse ich promocji, wykorzystania i konserwacji. Podobnie jak w dokumentach wojewódzkich, program powiatowy wskazuje możliwości wykorzystania gospodarczo-społecznego regionalnego dziedzictwa kulturowego. Ma to być realizowane poprzez wytyczenie poszczególnych celów:

1. Ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego powiatu olsztyńskiego poprzez:
  - ochronę zabytków, opiekę nad zabytkami i ochronę krajobrazu kulturowego,
  - wspieranie rozwoju turystyki z uwzględnianiem dziedzictwa kulturowego,
  - promowanie regionalnej architektury i budownictwa,
  - wspieranie inicjatyw i pozyskiwanie funduszy zewnętrznych na prace budowlane, konserwatorskie i remontowe w obiektach zabytkowych,
  - wspieranie inicjatyw lokalnych mających na celu popularyzację, promocję i prezentację zabytków i dziedzictwa kulturowego powiatu,
  - wspieranie inicjatyw w zakresie ochrony zabytków i dziedzictwa historycznego, edukacji, kultury oraz podtrzymywanie tradycji i tożsamości kulturowej.
2. Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja mieszkańców powiatu olsztyńskiego w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami poprzez:
  - promocję istniejących i wspieranie inicjatyw mających na celu tworzenie nowych szlaków turystycznych wykorzystujących zasoby dziedzictwa kulturowego,
  - promocję zasobów dziedzictwa kulturowego i inicjatyw dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami w mediach,
  - promocję i prezentację zabytków z terenu powiatu olsztyńskiego za pośrednictwem internetu,
  - promocję kultury i tradycji warmińskiej,
  - opracowywanie i folderów, przewodników i innych pozycji dotyczących dziedzictwa kulturowego powiatu oraz wspieranie zewnętrznych publikacji dotyczących tematyki,
  - upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego, jego stanu zachowania i potrzeb związanych z jego ochroną wśród mieszkańców Powiatu Olsztyńskiego,
  - organizację i udział w szkoleniach, debatach dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego i opieki nad zabytkami,

- edukację właścicieli w zakresie prawnych zobowiązań do należytego utrzymania obiektów zabytkowych z wykorzystaniem IT.
  - określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków przy realizacji wspólnych projektów.
3. Tworzenie, prowadzenie i bieżąca aktualizacja ewidencji zabytków powiatu olsztyńskiego poprzez:
- opracowanie wykazu, wraz z opisem geodezyjnym budowlanym, inwestycyjnym i dokumentacją zdjęciową kapliczek zlokalizowanych na terenie powiatu olsztyńskiego oraz udostępnienie wykazu na stronie internetowej powiatu,
  - sporządzenie wykazu zabytków nieruchomych i archeologicznych zlokalizowanych na terenie powiatu olsztyńskiego na podstawie rejestrów zabytków województwa warmińsko – mazurskiego oraz udostępnienie wykazów na stronie internetowej powiatu,
  - opracowanie mapy zabytków będących w zasobach powiatu.

Ochrona dziedzictwa kulturowego zawarta jest też w **Strategii Rozwoju Powiatu na lata 2016 - 2025 roku** (Uchwała nr XXI/193/2017 Rady Powiatu w Olsztynie z dnia 27 stycznia 2017 roku) oraz w kolejnym dokumencie: **Programie rozwoju powiatu pn. „Strategia Rozwoju Powiatu Olsztyńskiego do 2030 roku”**.

Strategia jest jednym z podstawowych dokumentów wskazującym zasadnicze kierunki rozwoju powiatu. Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego została ujęta w jednym z celów strategicznych. Jest to cel V – turystyka i ochrona dziedzictwa kulturowego.

Strategia wskazuje rozwój turystyki jako jeden z głównych motorów napędowych gospodarki powiatu. Nacisk kładzie na projekt gospodarczy Szlak Świętej Warmii, którego rozwój ma zwiększyć rozpoznawalność regionu oraz ukazać jego specyfikę i atuty na tle pozostałych regionów. Ponadto wskazuje na liczne szlaki turystyczne, piesze, rowerowe, kajakowe i inne. Kolejnym ważnym elementem jest wytyczenie szlaku pieszo-pielgrzymkowego łączącego trzy warmińskie powiaty oraz sanktuarium w Gietrzwałdzie.

Wśród wyzwań wskazane są odnowienie i poprawa stanu szlaków turystycznych, połączenie promocji Warmii jako obszaru bogatego w zasoby dziedzictwa kulturowego z działaniami mającymi na celu ochronę i rewaloryzację unikatowych zasobów.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy wynikają z miejscowych dokumentów o charakterze strategicznym, opracowań wyznaczających kierunki polityki przestrzennej gminy i innych dokumentów, programów czy opracowań sporządzonych dla obszaru gminy.

Jednym z takich dokumentów jest **Strategia Rozwoju Miasta i Gminy Biskupiec do roku 2030**, która zastąpiła poprzednią Strategię Rozwoju Miasta i Gminy Biskupiec na lata 2015-2025, przyjętą Uchwałą nr XIX/125/2016.

Strategia wyznacza najważniejsze kierunki krótko- i długofalowych działań oraz opis sposobu ich realizacji, jest dokumentem wspomagającym zarządzanie gminą.

W dokumencie zwraca się uwagę na wykorzystanie potencjału turystycznego gminy, w tym dziedzictwa kulturowego, położenia na Warmii. Cel strategiczny nr 2 - wzmocnienie poziomu konkurencyjności i dynamiczny rozwój gospodarczy Gminy Biskupiec, może być realizowany w różnych kierunkach. Jednym z nich jest rozwój turystyki i infrastruktury turystycznej, w tym wykorzystanie zasobów naturalnych, dziedzictwa kulturowego do rozwoju turystyki, współpraca z Powiatem Olsztyńskim w zakresie Projektu Gospodarczego Święta Warmia, promocja turystyki aktywnej, w tym promocja i oznakowanie szlaków pieszych, rowerowych, kajakowych, konnych. Kolejny wskazany w dokumencie cel strategiczny to wykorzystanie naturalnych potencjałów gospodarczych i budowanie marki Gminy Biskupiec poprzez:

- promocję lokalnych produktów,
- wzmacnianie rozpoznawalności gminy w regionie i w kraju, wykorzystując dziedzictwo kulturowe,
- współpracę z Powiatem Olsztyńskim w zakresie Projektu Gospodarczego Święta Warmia,
- zachowanie tradycji, zwyczajów regionalnych oraz ich promocję,
- promocję lokalnej twórczości rzemieślniczej,
- stworzenie i promowanie produktów turystycznych,
- organizację ponadlokalnych wydarzeń promocyjnych, związanych z lokalnymi produktami i tradycjami.

Ponadto w działaniach dotyczących rozwoju przestrzennego miasta i gminy zwraca się uwagę na rozbudowę z poszanowaniem układów historycznych miasta Biskupiec i wsi oraz na ochronę skali i charakteru (w tym historycznego) istniejącej zabudowy.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Biskupiec zostało zatwierdzone uchwałą nr III/13/2018 Rady Miejskiej w Biskupcu z dnia 28 grudnia 2018 r.

Studium to wyznaczało trzy podstawowe cele związane z ochroną dziedzictwa kulturowego:

- zachowanie obiektów i obszarów dziedzictwa kulturowego prawnie chronionych,
- zachowanie lub rehabilitacja wiejskiego krajobrazu osadniczego w świetle obecnej potrzeby rozwoju wielofunkcyjnego,
- zapobieganie dalszym niekorzystnym zjawiskom dewastacji cennych obiektów środowiska kulturowego (np. zespołów dworsko-parkowych i stanowisk archeologicznych).

W studium przyjęto ustanowienie ochrony urbanistycznej w Biskupcu i kilku innych miejscowościach. W Biskupcu ochrona ta polegać miała na zachowaniu skali i przebiegu ulic, kształtu placów i innych przestrzeni publicznych, zachowaniu skali i klimatu zabudowy. W mieście Biskupiec ochroną miało być objęte centrum miasta, zabudowa ulic Dworcowej, Alei Niepodległości, Chrobrego oraz między tymi ulicami a torami, zabudowa ulicy Warszawskiej i Alei Wojska Polskiego wraz z zespołem koszar, zabudowa pomiędzy ulicami Kościuszki i Leśną, części terenów nad jeziorem Kraksy oraz części historycznej zabudowy ulicy Moniuszki.

Proponowano ustanowienie ochrony urbanistycznej dla miejscowości: Biesowo, Bredynki, Kobyłty, Najdymowo, Parleza Wielka, Rasząg, Wilimy, Kamionka. W przypadku wsi miało to polegać na zachowaniu układu wsi i przebiegu ulic, zachowaniu skali i klimatu zabudowy.

Na terenie miasta i gminy Biskupiec obowiązują następujące plany zagospodarowania przestrzennego:

- plan zagospodarowania przestrzennego terenów rekreacyjnych w Wilimach, gmina Biskupiec (Uchwała nr XVI/105/2000 z dnia 28.01.2000 r.),
- plan zagospodarowania przestrzennego fragmentu miasta i gminy Biskupiec dotyczący przebiegu gazociągu wysokiego ciśnienia DN 150 Rybno-Biskupiec (Uchwała nr XVI/106/2000),
- plan zagospodarowania przestrzennego w obrębie Najdymowo, gmina Biskupiec (Uchwała nr XXXVII/255/2001),

- plan zagospodarowania przestrzennego terenu turystycznego położonego w gminie Biskupiec nad jeziorem Dadaj w rejonie wsi Najdymowo przeznaczonego na rekreację indywidualną i zbiorową (Uchwała nr XXXI/216/2001),
- plan zagospodarowania przestrzennego terenu wypoczynku i sportów wodnych w gminie Biskupiec w obrębie Stanclewo (działka nr 132) (Uchwała nr IV/40/2003),
- plan zagospodarowania przestrzennego dla terenów Gminy Biskupiec położonych w obrębie Wilimy - działki nr 6/1, 6/2 i 69 (Uchwała nr XV/116/04 z dnia 21.01.2004 r.),
- plan zagospodarowania przestrzennego terenów rekreacyjnych „Słoneczny Brzeg” w obrębie Rukławki, w gminie Biskupiec (Uchwała nr XXIII/162/04 z dnia 19.10.2004 r.),
- plan zagospodarowania przestrzennego miasta Biskupiec (Uchwała nr XXX/211/05 z dnia 15.06.2005 r.),
- plan zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy rekreacyjnej w obrębie Rukławki, gmina Biskupiec (Uchwała nr XL/301/06 z dnia 31.05.2006 r.),
- plan zagospodarowania przestrzennego terenów rekreacyjnych w obrębie Nowe Marcinkowo - wieś Nasy, w gminie Biskupiec (Uchwała nr XXXVIII/283/06 z dnia 30.06.2006 r.),
- plan zagospodarowania przestrzennego historycznego układu urbanistycznego miasta Biskupiec (Uchwała nr VIII/50/07 z dnia 16.05.2007 r.),
- plan zagospodarowania przestrzennego terenów zabudowy rekreacyjnej w obrębie Wilimy gmina Biskupiec (Uchwała nr XII/83/07 z dnia 27.09.2007 r.),
- plan zagospodarowania przestrzennego terenów rekreacyjnych położonych w Kojtrynach gmina Biskupiec (Uchwała nr XXIV/190/08 z dnia 06.11.2008 r.),
- plan zagospodarowania przestrzennego terenów zabudowy usługowej i produkcyjnej położonych przy ulicy Mickiewicza w obrębie Biskupiec Kolonia, gmina Biskupiec (Uchwała nr XVIII/134/08 z dnia 25.04.2008 r.),
- plan zagospodarowania przestrzennego dla terenów położonych w obrębie Stanclewo, gmina Biskupiec (Uchwała nr XXIX/252/09 z dnia 23.04.2009 r.),
- zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Biskupiec (Uchwała nr XXVII/230/09 z dnia 28.01.2009 r.),
- plan zagospodarowania przestrzennego terenów rekreacyjno-pensjonatowych „Słoneczny Brzeg” – zmiana, położonych w obrębie Rukławki w gm. Biskupiec (Uchwała nr XXVII/231/09 z dnia 28.01.2009 r.),
- plan zagospodarowania przestrzennego miasta Biskupiec dla terenów położonych w Biskupcu, przy ul. 1-go Maja (Uchwała nr XLII/340/10 z dnia 27.08.2010 r.),

- plan zagospodarowania przestrzennego gminy Biskupiec w obrębie geodezyjnym Wilimy (Uchwała nr XLIV/374/10 z dnia 28.10.2010 r.),
- plan zagospodarowania przestrzennego wsi Parleza Wielka, obręb Lipowo, gmina Biskupiec (Uchwała nr V/25/2011 z dnia 24.03.2011 r.),
- zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Biskupiec w rejonie ul. Kościuszki, Kilińskiego i Lipowej oraz w rejonie ul. Aleja Broni i Ludowej (Uchwała nr XIV/74/11 z dnia 20.10.2011 r.),
- zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Biskupiec w rejonie ul. Kilińskiego (Uchwała nr XXXVII/275/13 z dnia 17.09.2013 r.),
- zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Biskupiec w rejonie ul. Ostre Koło, ul. Przemysłowej i ul. Aleja Broni oraz w obrębie Biskupiec Kolonia w rejonie dróg krajowych nr 16 i nr 57 (Uchwała nr XXXVII/276/13 z dnia 17.09.2013 r.),
- zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Biskupiec w rejonie ulic Bolesława Chrobrego, Armii Krajowej, Ludowej i Al. Broni (Uchwała nr XLVI/325/2014 z dnia 24.06.2014 r.),
- plan zagospodarowania przestrzennego dla terenów położonych w Biskupcu pomiędzy ulicami Niepodległości i 1-go Maja (Uchwała nr VI/39/15 z dnia 31.03.2015 r.),
- plan zagospodarowania przestrzennego terenów zabudowy przemysłowej w obrębie nr 1 miasta Biskupiec oraz w obrębie Biskupiec Kolonia (Uchwała nr XXV/161/16 z dnia 16.08.2016 r.),
- plan zagospodarowania przestrzennego dla terenów położonych w obrębie Biskupiec Kolonia, gm. Biskupiec (Uchwała nr XXVII/172/16 z dnia 29.09.2016 r.),
- zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Biskupiec w rejonie ul. Ostre Koło i Przemysłowej (Uchwała nr XXX/194/16 z dnia 29.12.2016 r.),
- plan zagospodarowania przestrzennego w obrębach Adamowo i Biskupiec Kolonia, gm. Biskupiec (Uchwała nr XXXII/207/17 z dnia 15.03.2017 r.),
- plan zagospodarowania przestrzennego w rejonie wsi Najdymowo, gmina Biskupiec (Uchwała nr XXXVIII/240/17 z dnia 28.11.2017 r.),
- zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenów rekreacyjnych „Słoneczny Brzeg” w obrębie Rukławki, gmina Biskupiec (Uchwała nr XLIV/293/2018 z dnia 06.06.2018 r.),
- zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Biskupiec w rejonie ul. Bohaterów, Ludowej i Warszawskiej (Uchwała nr XLIX/312/2018 z dnia 18.10.2018 r.),
- plan zagospodarowania przestrzennego dla działek nr 1/29, 1/49 i 1/52 położonych w obrębie Biskupiec Kolonia, gmina Biskupiec (Uchwała nr VII/38/2019 z dnia 30.04.2019 r.),

- zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Biskupiec w rejonie ul. Mickiewicza (Uchwała nr IX/50/2019 z dnia 27.06.2019 r.),
- zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Biskupiec w rejonie obrębu nr 3 m. Biskupiec przy ul. Aleja Broni (Uchwała nr XI/63/2019 z dnia 27.09.2019 r.),
- zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów rekreacyjnych położonych w Kojtrynach, gmina Biskupiec (Uchwała nr XVIII/108/2020 z dnia 25.03.2020 r.),
- zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Biskupiec w rejonie ul. Krasieńskiego (Uchwała nr XXI/126/2020 z dnia 22.06.2020 r.),
- zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w obrębach Adamowo i Biskupiec Kolonia, gmina Biskupiec (Uchwała nr XXXV/212/2021 z dnia 02.06.2021 r.),
- zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Biskupiec (Uchwała nr LIX/333/2023 z dnia 13.12.2023 r.),
- plan zagospodarowania przestrzennego w obrębie Biskupiec Kolonia, gmina Biskupiec (Uchwała nr LXXII/410/2023 z dnia 18.10.2023 r.).

Plany zagospodarowania przestrzennego są dokumentami mającymi bardzo duży wpływ na ochronę zabytków nieruchomych. Zarówno warstwa tekstowa jak i warstwa mapowa w planach oraz stosowne wykazy powinny zawierać wszystkie obiekty ochrony, zawarte w rejestrach i ewidencjach, w tym w gminnej ewidencji zabytków. Ochrona zabytków nieruchomych w planach zagospodarowania przestrzennego powinna dotyczyć nie tylko samego zabytku, ale też jego otoczenia.

Miasto Biskupiec jest w dużej mierze pokryte planami zagospodarowania przestrzennego, przede wszystkim plan dotyczy zabytkowego centrum miasta. Teren gminy Biskupiec jest niestety, jak i pozostała część kraju, pokryty planami w bardzo małym stopniu. W istniejących planach dość często nie są uwzględnione stanowiska archeologiczne lub też zaznaczone są błędnie.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Zarys historii obszaru gminy

Najstarsze ślady osadnictwa na tym terenie pochodzą z epoki kamienia i są to pojedyncze luźne znaleziska narzędzi – ostrzy kościanych, siekierok kamiennych czy odłupków, znane m. in. z Najdymowa, Kamionki, Łabuchów czy Stryjewa. Są to zabytki związane z grupami koczowniczymi łowców i zbieraczy. Na okres mezolitu datowane są zabytki krzemienne

związane z kulturą niemieńską znalezione w Parlezie Małej, rdzeń krzemienny z Parlezy Wielkiej czy osada z tego okresu w Zazdrości¹. Nieco więcej informacji posiadamy na temat ludności zamieszkującej te tereny w okresie neolitu, datowanego na lata od 5400 do 2200/2100 p.n.e., która prowadziła już bardziej osiadły lub mieszany tryb życia. Z tego okresu znane są osady w Biskupcu i Parlezie Wielkiej, dwa groby kultury ceramiki sznurowej z Biskupca. Jeden grób, prawdopodobnie mężczyzny, szkieletowy, wyposażony był w osobiste narzędzia oraz broń zmarłego. Obecne były także naczynia gliniane zdobione wzorem sznura. Drugi pochówek, prawdopodobnie kobiety, zawierał jedynie ozdoby, z których zachowała się kościana szpila.² Z kulturą ceramiki sznurowej łączone są też pojedyncze znaleziska siekierki z Rukławek i szpili kościanej z Biskupca. Z tego okresu pochodzą też toporek z Botowa, siekierka znaleziona w miejscowości Dymier, fragmenty naczyń kultury niemieńskiej z Labuszewa, siekierka kultury amfor kulistych z Biskupca³.

Więcej śladów działalności ludzkiej z tego obszaru jest datowanych na epokę brązu, obejmującą okres od około 2200/2100 lat p.n.e. do połowy VIII wieku p.n.e. W okresie epoki brązu na omawiane tereny wchodzi kultura łużycka, która tutaj wykształca odrębną grupę, zwaną grupą warmińsko-mazurską. Wraz z nią pojawia się nowy obrządek pogrzebowy charakteryzujący się głównie ciałopaleniem. Zmarłych chowano wówczas albo na dużych płaskich cmentarzyskach albo w kurhanach. Cmentarzyska takie odkryte zostały w Biskupcu, Biesówku. Osady z tego okresu znalezione zostały w Zazdrości (obręb Nowe Marcinkowo). Z tego okresu znane są też pojedyncze znaleziska, z których najciekawsze to: grot typu nordyckiego z Botowa, sztylet brązowy z Biskupca, naczynia i bransoleta z Kamionki. W Borkach Wielkich znaleziono skarb przedmiotów z brązu, składający się z 3 spiralnych naramienników, 6 naszyjników, 2 szpil wiosłowych i brązowej siekierki⁴.

Od połowy VIII wieku p.n.e. na omawianym terenie zachodzą poważne zmiany osadnicze, wytwarza się kultura kurhanów zachodniobałtyjskich, która datujemy od okresu halsztackiego D do schyłku okresu lateńskiego. Ludność tej kultury zajmowała się uprawą ziemi i hodowlą, łowiectwem i rybołówstwem, zamieszkiwała w osadach otwartych i obronnych. Osiedla obronne położone były na terenach podmokłych, otoczone palisadą. Charakterystyczne dla tej kultury nawodne osiedla obronne, zwane rusztowymi, budowane były na jeziorach,

---

¹ Praca zbiorowa, *Biskupiec. Z dziejów miasta i powiatu.*, Olsztyn 1969, s. 27, Wyniki badań AZP, Archiwum WUOZ Olsztyn

² Praca zbiorowa, 1969, *Ibidem*, s. 29 – 32.

³ Wyniki badań AZP, Archiwum WUOZ Olsztyn.

⁴ Praca zbiorowa, 1969, *Op. cit.*, s. 30-36; Dąbrowski J., 1970, *Problemy epoki brązu w Polsce północno-wschodniej*, Komunikaty Warmińsko-Mazurskie 1(101), 1970, s. 26-30; Wyniki badań AZP, Archiwum WUOZ Olsztyn.

na sztucznych wyspach utworzonych z zatopionych pni drewnianych. Na interesującym nas obszarze takie osiedla odkryto w miejscowości Labuszewo – na terenie osuszonego obecnie jeziora oraz na jeziorze Dadaj koło Wilim. Znane są też nieufortyfikowane osady z tego okresu, jakie odkryto w Kamionce, Łabuchach czy Mojtynach oraz grodziska (Parleza Mała). Ludność ta chowała zmarłych spalonych, ich szczątki, wsypywane do ceramicznych popielnic, umieszczano w grobach budowanych z kamieni i nakrywanych nasypem kurhanowym. Występują kurhany z dużą podłużną skrzynią z płyt kamiennych zawierającą popielnicę, w innych ułożony jest bruk kamienny, na którym ustawiano popielnicę. Kurhany tej kultury odkryte zostały w Biesowie, Kamionce, Pierwoju. Znane są też związane z tą kulturą cmentarzyska płaskie, jakie odkryto w Zabrodziu czy Mojtynach. Ceramika tej kultury to naczynia o zaokrąglonym dnie, zdobione rytym lub nakłuwany ornamentem geometrycznym. Spotkane są też naczynia jajowate o chropowatej powierzchni, naczynia wazowate i dzbany. Popielnice przykrywane były wpuszczanymi pokrywkami. Odlewnictwo w tej kulturze było słabo rozwinięte, duże znaczenie miała obróbka kamienia i kości. Spotyka się często narzędzia metalowe importowane z terenów kultury łżyckiej i pomorskiej⁵.

W dwóch ostatnich wiekach przed naszą erą teren ten wchodzi w zasięg okresu zwanego okresem przedrzymskim. Widoczna jest tutaj pewna ciągłość osadnicza i kulturowa obejmująca głównie strukturę osadniczą, system gospodarczy i szereg drugorzędnych elementów kulturowych kontynuowanych w zakresie wyrobu ceramiki czy mało zmienionej formie ozdób. Jednocześnie widoczne są nowe elementy kulturowe – odmienne pochówki, coraz powszechniejsze cmentarzyska płaskie, importowane ozdoby i broń. Zmiany te interpretowane są jako wpływ latynizacji, idącej przez środowisko kultury przeworskiej⁶. Te zmiany zachodzące w obrębie istniejącej ludności prowadzą do wytworzenia kręgu kulturowego zwanego w archeologii kręgiem kultur zachodniobałtyjskich. Na interesującym nas obszarze reprezentuje go kultura bogaczewska, funkcjonująca tutaj przez cały okres rzymski – od przełomu er do początków V wieku naszej ery. Kultura ta charakteryzuje się użytkowaniem płaskich cmentarzysk ciałopalnych, znanych z Biskupca Kolonii. Ludność zamieszkiwała w otwartych osiedlach (Labuszewo, Mojtyny), rozwijając produkcję brązowniczą i emalierską, mniejsze zastosowanie obejmowało przedmioty żelazne, wytwarzała liczne paciorki szklane. Ludność ta prowadziła handel z kupcami z imperium rzymskiego, znamy liczne import rzymskie, w tym brązowe monety rzymskie często wkładane do grobów. Znane ze wzmianek archiwalnych są

---

⁵ Praca zbiorowa, 1969, Ibidem, s. 36-37; Gedl M., 1979, *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Europie* [w:] Archeologia pierwotna i wczesnośredniowieczna, część III, Kraków; Wyniki badań AZP, Archiwum WUOZ Olsztyn.

⁶ Okulicz Ł., 1970, *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza*, Wrocław, s.35-38.

wiadomości o tym rejonie i zamieszkujących tutaj ludach, Ptolemeusz wymienia Galindii i Sudinoi, którzy odpowiadają późniejszym pruskim związkom plemiennym. Z badanego obszaru nie ma wielu znalezisk datowanych na okres wpływów rzymskich. Niektórzy badacze tłumaczą to lokalizacją tych ziem na granicy terytoriów Galindów, Bartów i Warmów, znanych z czasów późniejszych⁷. Może to też wynikać ze słabego rozpoznania archeologicznego tego obszaru. Wskazuje na to między innymi spora ilość znalezisk archeologicznych w trakcie rozbudowy drogi krajowej nr 16, która sugeruje, że wiele stanowisk archeologicznych może kryć się pod ziemią, zwłaszcza na obszarach bez upraw rolnych.

Tereny zamieszkiwane przez ludność zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego nie zostały objęte wielką wędrówką ludów, od której nazwano kolejny okres historyczny. Okres wędrówek ludów datowany jest na V-VII wiek n.e. Na obszarze gminy Biskupiec widoczna jest kontynuacja osadnictwa od okresu rzymskiego aż po okres wczesnego średniowiecza, i nawet do początków okresu średniowiecznego. Z okresu wędrówek ludów znane są osady w Biskupcu Kolonii, Nowym Marcinkowie, Rzecku czy Zazdrości, łączone z ludnością grupy olsztyńskiej zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego. We wczesnym średniowieczu powstały osady w Biskupcu Kolonii, Labuszewie, grodziska w Czerwoncu, Stanclewie, wał ziemny w Biskupcu Kolonii czy cmentarzysko w Labuszewie. O ciągłości osadnictwa mogą też świadczyć cmentarzyska o długim czasie użytkowania: od III do XIII w n.e. w Łabędziewie czy w Wólce Dymerskiej – od V do XII wieku⁸.

Jak już wspomniano tereny te od czasów wczesnego średniowiecza znajdowały się na granicy trzech terytoriów plemiennych: Galindów, Warmów i Bartów. Prawdopodobnie z tego powodu nie były to obszary intensywnie użytkowane. Tereny te zostały w okresie od pojawienia się Krzyżaków w Polsce do połowy XIII wieku podbite. Na podstawie bulli papieża Innocentego IV z 1243 roku 1/3 podbitych przez Krzyżaków ziem miała przypaść biskupstwu. Granice tego terenu ostatecznie ustalono dopiero w 1374 roku, nazwano go Warmią. Nazwa pochodziła od pruskiego plemienia Warmów, jednak nie do końca pokrywała się z jego historycznym terytorium. Trzon Warmii stanowiły terytoria pruskich Galindów, Bartów, Pogezanów i tylko część dawnego terytorium Warmów. Granice tego obszaru biegły od ujścia Pasłęki do Krasocina koło Reszła, z Krasocina do Kurek i stąd Pasłęką prawie do Zalewu Wiślanego. Na mapie terytorium to stanowiło trójkąt rozszerzający się ku południowi.

---

⁷ Praca zbiorowa, 1969, Op. cit., s. 40-44; Okulicz Ł., 1970, Op. cit., s. 40-45; Wyniki badań AZP, Archiwum WUOZ Olsztyn

⁸ Praca zbiorowa, 1969, Ibidem, s. 42-46; Wyniki badań AZP, Archiwum WUOZ Olsztyn

Na północy dwa miasta: Frombork i Braniewo były jego podstawą, na południu granice wyznaczały Biskupiec, Olsztyn i Reszel⁹.

Nowe władze przystąpiły do kolonizacji swoich obszarów, zaczynając od części północno-zachodniej i postępując w stronę południowo-wschodnią. Obszary w okolicach Jezioran i Biskupca zostały objęte akcją kolonizacyjną od II połowy XIV wieku. Osadnictwo na tym obszarze postępowo od zachodu przez Kojtryny (lokacja w 1346 roku), Rukławki (po 1355), Nasy (1359), Najdymowo (1380), i jednocześnie od północy: Biesowo (1354), Tejstymy (1357), Wilimy i Droszewo (1359). Powstające wsie otrzymywały zazwyczaj prawo chełmińskie, chociaż zdarzały się też z prawem pruskim. W większości wsi powstawały karczmy, w tych miejscowościach, w których miały powstać parafie, od razu wyznaczano działki, na których wkrótce powstawały kościoły, a przy nich szkoły. Rozwój tego obszaru przerwały wojny XV i początków XVI wieku, po których wiele pól leżało odłogiem. Obejmowali je kolejni osadnicy napływający z Mazowsza. Kolejne dobre lata zostały przerwane przez wojny szwedzkie. W 1772 roku Warmia została włączona do Prus, a majątki i wsie należące wcześniej do biskupstwa przeszły w posiadanie króla pruskiego. W dobrach państwowych w 1799 roku zniesiono pańszczyznę, a z 1808 roku poddaństwo. Wkrótce też zniesiono poddaństwo w dobrach szlacheckich oraz wprowadzono prawo o uwłaszczeniu części chłopów, za odpłatnością. Kolejna zmiana, która miała też wpływ na wygląd wsi omawianego obszaru, nastąpiła w 1821 roku. Weszło wtedy w życie rozporządzenie o separacji gruntów rolnych. Powodowała ona likwidację szachownicy własności i umożliwiała wprowadzanie płodozmianu i rozwój gospodarstw. Miała też często wpływ na wygląd wsi, niektórzy gospodarze przenosili swoje domy z centrum miejscowości na swoje pola. Był to czas ostatecznego utrwalenia się sposobu zagospodarowania terenu, który w dużej mierze pozostał do dziś¹⁰.

Biskupiec stanowił najmłodsze miasto na terenie diecezji warmińskiej. Jego dokument lokacyjny wystawiony został dnia 17 października 1395 roku przez biskupa Henryka Sorboma, a na zasadźcę wybrano Jana z Mokin. Miasto lokowano na prawie chełmińskim, a dokument lokacyjny wystawiono na zamku biskupim, który istniał tu już wcześniej (początkowo prawdopodobnie tylko w formie drewnianej strażnicy, później zaś wzniesiono obiekt murowany). Pierwsze informacje na temat strażnicy (zamku) pochodzą z 13 grudnia 1389 roku z dokumentu lokacyjnego dla wsi Bęsia. Tak więc budowla ta musiała istnieć już nieco wcześniej, w latach 80-tych XIV wieku (po 1379 roku). Być może pewnym odzwierciedleniem pierwotnego

---

⁹ Praca zbiorowa, 1969, Ibidem, s. 48-60.

¹⁰ Praca zbiorowa, 1969, ibidem, s. 45-60

wyglądu zamku może być herb miasta, który przedstawia jego wizerunek. Widzimy na nim budynek o stosunkowo wysokim spadzistym dachu, do którego dostawione zostały (od szczytów) dwie okrągłe wieże zwieńczone blankami. Wydaje się także, iż obiekt był otoczony własnym systemem obronnym, choć najprawdopodobniej znajdował się w obrębie murów miejskich, co jest sytuacją dość rzadką, przynajmniej w odniesieniu do miast wschodniopruskich. Wydaje się, iż widniejący na herbie wizerunek herbu biskupa Sorboma, a więc człowieka, który lokował miasto, zdaje się wskazywać na autentyczność obu wizerunków. Nazwa miasta, która po niemiecku brzmiała początkowo Bischburg, a później już Bischofsburg znaczyła tyle co „biskupi zamek”.

Miasto posiadało fortyfikacje (mury miejskie) o kamiennych fundamentach i ścianach zewnętrznych zbudowanych z cegieł. Mur zbudowano w typie opus emplectum. W ciągu murów miejskich znajdowały się dwie bramy: reszelska i szczycieńska. Obwarowania te już w 1617 roku znajdowały się w fatalnym stanie i nie spełniały swojej roli. Obecnie po murach nie pozostały prawie żadne ślady.

Obszar miasta przeznaczony pod zabudowę podzielono na 51 parcel z centralnie położonym rynkiem zabudowanym z czterech stron i dwoma głównymi ulicami, które przecinały się w rynku pod kątem prostym. Ponadto z rynku wychodziło pod kątem prostym jeszcze osiem mniejszych ulic. Zasięg pierwotnego miasta wytyczają dzisiejsze ulice: Floriańska, Syreny, Chopina i Ogrodowa. W południowo-wschodniej części rynku wzniesiono ratusz, wokół którego znajdowały się kramy. Ratusz ten uległ zniszczeniu podczas pożaru w 1659 roku, a następnie był odbudowany, lecz w 1772 roku już nie istniał. W dokumencie lokacyjnym wspomniana jest także łaźnia. Na tego rodzaju usługę mogli pozwolić sobie zamożniejsi mieszkańcy miasta. Zwyczaj ten jednak podupadł pod koniec XVII wieku i łaźnię zamknięto¹¹.

Najstarszą zachowaną do dzisiaj budowlą jest kościół z 1580 roku wzniesiony na miejscu dawnego kościoła drewnianego z XIV wieku, który spłonął w wieku XV. Na jego odbudowę biskup Łukasz Watzenrode w 1506 roku podarował materiał budowlany z rozebranego kościoła św. Ducha w Lidzbarku Warmińskim. W roku 1771 do kościoła w Biskupcu dobudowano wieżę. Wcześniej, bo już w latach 1728-1735 rozszerzono go w kierunku wschodnim. W latach 1881-1882 odbudowano dwie nawy boczne.

Miasta nie oszczędzały klęski, które w znacznym stopniu hamowały jego rozwój. Bardzo często niszczone było przez pożary, z których najgroźniejsze miały miejsce w latach: 1414 (wojna głodowa) 1443, około 1462 (w czasie wojny trzynastoletniej, kiedy to całe miasto

---

¹¹ Praca zbiorowa, 1969, Ibidem, s. 61-65

obrócono w perzynę), 1502, 1521 (w czasie tzw. wojny kawaleryjskiej), 1557, 1571, 1659 (druga wojna szwedzka - potop), 1692, 21 kwietnia 1766 (spłonęło całe miasto, a jego odbudowa była bardzo niechlujna), 1823 (wielki pożar stodół), 1866. Ponadto miało także miejsce 8 innych większych lub mniejszych pożarów. Po dużym pożarze z 1824 roku, który strawił zabudowę przyrynkową zniknęła nieregularna zabudowa na terenie rynku (wozownia, stragany z chlebem, browar, wartownia z więzieniem). Miasto było też dziesiątkowane podczas licznych zaraz. Między innymi w latach 1625, 1627, 1657, 1709-1710 (dżuma) kiedy to zmarło około 1000 mieszkańców, 1807 (dysenteria) 1831-1832 (cholera), 1848-1849 (cholera), 1852-1853 (cholera), 1855 (cholera), 1866 (cholera), 1873 (cholera). Biskupiec bardzo często padał też łupem licznych wojen, które przetaczały się przez ten rejon w ciągu wieków. Oprócz wspomnianej wojny głodowej (1414) i wojny trzynastoletniej (1454-1466) w latach 1472-1479 toczyła się na tym obszarze tzw. wojna księcia (między biskupem Mikołajem Tungenem a królem polskim Kazimierzem Jagiellończykiem). W trakcie wojny z lat 1519-1521 między ostatnim wielkim mistrzem a królem Polski miasto zostało całkowicie zniszczone i spalone. Miasto poważnie ucierpiało także podczas pierwszej wojny szwedzkiej w latach 1626-1629. Natomiast w czasie potopu (1655-1660) zostało całkowicie spalone przez Brandenburczyków (13 maja 1659 roku), kiedy to spłonęły także przedmieścia¹².

W latach trzydziestych XIX wieku zaczęto budować bite drogi, które w znacznym stopniu ułatwiały komunikację. I tak w latach 1835-1840 powstała szosa Bartoszyce – Bisztynek - Biskupiec, która w 1846 roku została przedłużona do Szczytna. W latach 1866-1874 zbudowano drogę z Biskupca do Jezioran, w latach 1878-1879 z Biskupca do Pasymia, w okresie 1914-1918 z Biskupca przez Bredynki do Reszla, natomiast w latach 1920-1923 z Biskupca do Reszla przez Bęsię. W 1898 roku wybudowano w mieście stację kolejową, a w 1908 roku miasto otrzymało bezpośrednie połączenie ze Szczytnem. W 1901 roku wybrukowano chodniki i główne ulice miasta. W 1865 roku powstało miejskie oświetlenie naftowe, a w 1898 roku na niewielkiej części ulic pojawiło się oświetlenie elektryczne. W latach 1912-1913 założono wodociągi i kanalizację, co w znacznym stopniu przyczyniło się do likwidacji źródeł chorób zakaźnych, a przede wszystkim cholery¹³.

---

¹² Praca zbiorowa, 1969, Ibidem, s. 66-74

¹³ Praca zbiorowa, 1969, Ibidem, s. 74-82

Budynek dworca kolejowego w Biskupcu. Fot. A Żabińska

Przez okres I wojny światowej miasto przeszło prawie bez szwanku, nie licząc zniszczenia kilku budynków znajdujących się przy placu rynkowym. W związku z tym, iż było to ściśle centrum miasta, władze postanowiły odbudować przyrynkowe kamienice w zorganizowany sposób. W ten sposób w latach 1916 – 1919 przeprowadzono gruntowną reorganizację przestrzeni przyrynkowej. W pierzei północno-wschodniej po zlikwidowaniu jednej parceli, pozostałym nadano jednakową szerokość 9,45 m. Ponadto wprowadzono system przylegających do siebie podwórze i jednakowych oficyn. Nowo wybudowane kamienice pierzei północno-wschodniej zyskały prawie identyczny układ fasad. Natomiast jeśli chodzi o pierzeję północno-zachodnią, gdzie w wyniku działań wojennych zniszczone zostały dwa budynki, także udało się przeprowadzić we wspomnianym okresie poważną reorganizację przestrzeni oraz odbudowę w nowym porządku. Po wykupieniu narożnej działki zagospodarowano na nowo teren trzech działek, na których wybudowano trzy nowe budynki bez zbędnie przesadzonej dekoracji. Władze miasta przykładały wiele wagi do estetyki budynków oraz spójności wizerunku rynku¹⁴.

Niestety działania wojenne podczas II wojny światowej zniweczyły całą tą pracę, gdyż zabudowa rynku prawie nie przetrwała tego burzliwego okresu. Po 1945 r. zachowały się jedynie dwa budynki w pierzei północno-wschodniej oraz narożny budynek w pierzei północno-zachodniej. W trakcie odbudowy tej części miasta zrezygnowano jednak z bloku śródrynkowego, który stanął niegdyś na miejscu spalonego ratusza. W tym miejscu powstał skwer. Na miejscu

¹⁴ Salm J., 2006: *Odbudowa miast wschodniopruskich po I wojnie światowej*, Olsztyn, s. 105-116

pierzei południowo-wschodniej powstało skrzyżowanie przelotowych tras, a ostatecznie przekształcono je w rondo.

5.2.2. Krajobraz kulturowy

Pod względem geograficznym obszar gminy Biskupiec leży na terenie Pojezierza Mazurskiego, w obrębie wschodniej części mezoregionu Pojezierze Olsztyńskie. Krajobraz dzisiejszego Pojezierza Olsztyńskiego, ukształtowany w czasie ostatniego zlodowacenia zwanego bałtyckim, powstał w wyniku wpływu lodowca i wód roztopowych na starsze utwory. Działalność lodowcowa wymodelowała gliniasto-żwirowo-piaskowe pagórki i wzgórza morenowe o znacznej wysokości. Nie mają one układu regularnego, otaczają obszar niewielkich wzgórz i obniżen, na którym leży miasto Biskupiec. W obniżeniach terenu będących rynkami polodowcowymi powstały jeziora, w misach pojeziernych - torfowiska i łąki. Niewielkie ciek wodne przecinają teren, łącząc nieregularnie rozmieszczone jeziora. W południowej i środkowej części gminy jest to rzeka Dymier, w północnej części mniejsze rzeczki: Czerwonka i Biesówka. W takim terenie osiedlali się ludzie, wykorzystując walory naturalne i jednocześnie przystosowując teren do swoich wymagań. W ten sposób powstał specyficzny i charakterystyczny dla regionu krajobraz kulturowy.

Starożytny układ osadniczy obszaru gminy Biskupiec nie jest dzisiaj już czytelny. Wiadomo jedynie, że w niektórych okresach budowano osiedla nad brzegami jezior lub w pobliżu cieków wodnych, o czym świadczy duża ilość stanowisk archeologicznych odkrytych w dolinie rzeki Dymier. W okresach niepokoju budowano obwarowane osady nawodne lub grodziska, do których wykorzystywano naturalne wyniesienia. Widoczne w terenie były też cmentarzyska kurhanowe.

Czytelny dzisiaj układ osadniczy zaczął kształtować się w średniowieczu w miarę lokowania przez biskupów wsi i miast. Powstała regularna sieć osadniczo – parafialna, gdyż w tych miejscowościach, w których miały powstać parafie, od razu wyznaczano działki, na których wkrótce powstawały kościoły, a przy nich szkoły. W większości wsi zakładano też karczmy. Wsie powstające na omawianym obszarze miały kształt owalnic, wielodrożnic i ulicówek ze zwartą zabudową, z czasem ulegały rozbudowie. Sieć osadnicza też gęstniała w miarę zagospodarowywania kolejnych terenów. Wsie zakładane były także przez właścicieli dóbr szlacheckich na podobnych zasadach. Przełom XVIII i XIX, potem początek XIX stulecia wieku to okres zniesienia pańszczyzny i poddaństwa, także w dobrach szlacheckich, w których chłopcy mogli wykupić ziemię. Prowadziło to do rozdrobnienia własności i poszatkowania pól i łąk, powstania wielu drobnych i zacofanych gospodarstw. Aby umożliwić rozwój gospodarczy i

społeczny wsi w 1821 roku wprowadzono w życie rozporządzenie o separacji gruntów rolnych. Łączono ze sobą mniejsze skrawki pól, zlikwidowano szachownicę własności. Wtedy mieszkańcy wielu miejscowości przenosili się z centrum wsi na swoje tereny i budowali domy na środku swojej ziemi. Powstało wtedy wiele kolonii oraz pojedynczych gospodarstw rolnych, które widoczne są do dziś w krajobrazie gminy¹⁵.

Pierwotna zabudowa wsi była drewniana, zrębowa, domy stawiano początkowo szczytem do drogi w gęstej zabudowie, potem stopniowo przeważała budowa ich równoległe do drogi. Budynki miały prostą bryłę i dwuspadowe dachy, czasem posiadały ganki czy podcieniowe szczyty oraz większą liczbę elementów ozdobnych. Od połowy XIX wieku drewniane domy mieszkalne zastępowane były w większości przez budynki murowane z czerwonej cegły, najczęściej nietynkowane, kryte dachówką ceramiczną barwy czerwonej. Zabudowa gospodarcza to elementy drewniano-murowane, drewniane lub czasem murowane, często z połączeniem drewna z cegłą lub kamieniem. Budynki gospodarcze miały dwuspadowe dachy kryte dachówką ceramiczną¹⁶. Zazwyczaj budynek mieszkalny ustawiony był do drogi równoległe, z boku znajdowało się wejście na podwórkę w kształcie prostokąta, podwórkę zamykały budynki gospodarcze¹⁷.

Murowany budynek mieszkalny nr 18 w Biesowie z kapliczką. Fot. A. Żabińska

¹⁵ Praca zbiorowa, 1969, Op. cit., s. 45-60

¹⁶ Piotr Olszak, Polskadrewniana.pl

¹⁷ Program opieki nad zabytkami powiatu olsztyńskiego na lata 2023-2026, Uchwała nr XLV/439/2023 Rady Powiatu w Olsztynie z dnia 10.08.2023 r., s.

Murowany budynek mieszkalny nr 57 w Biesowie, z początku XX w. Fot. A. Żabińska

Drewniany budynek mieszkalny w Stryjewie z końca XIX wieku. Fot. A. Żabińska

**Drewniany budynek mieszkalno-gospodarczy w Kobuľach 74 z przełomu XIX i XX wieku.
Fot. A. Źabińska**

**Drewniany budynek mieszkalno-gospodarczy w Kobuľach 73 z przełomu XIX i XX wieku.
Fot. A. Źabińska**

Charakterystycznym elementem krajobrazu wsi były kościoły parafialne i filialne, niekiedy kaplice, stawiane na działkach wydzielanych w tym celu już w chwili lokowania miejscowości. Kościoły, lokowane zazwyczaj na wzniesieniach, dominowały w krajobrazie. Są to budowle murowane, najczęściej w dobrym stanie zachowania, budowane z czerwonej cegły. Zabytkowe świątynie znajdują się między innymi w Biesowie, Bredynkach, Czerwoncu, Kobałtach czy Węgoju. Kościoły Warmii to symbol historycznej i religijnej odrębności tego obszaru. Katolicyzm odróżniał najpierw przybyszów od „pogańskich” Prusów, potem Warmiaków od protestanckich sąsiadów. W krajobrazie warmińskim warto podkreślić zwartość panoramy miejscowości, z dominantą wieży kościoła, skapaną w zieleni¹⁸.

Kościół ewangelicki z 1895 roku w Czerwoncu. Fot. A. Żabińska

---

¹⁸ Program opieki nad zabytkami powiatu olsztyńskiego..., Ibidem, s. 51-52.

Kaplica filialna z 1920 roku p.w. św. Krzyża w Czerwonce z lewej oraz z prawej kaplica z XIX w. p.w. św. Rocha w Bredynkach. Fot. A. Żabińska

Kościół p.w. św. Mikołaja i św. Antoniego Padewskiego w Biesowie. Fot. A. Żabińska

W obrębie wsi z czasem powstawały też budynki, które dziś można nazwać budynkami użyteczności publicznej lub usługowymi. Były to najpierw gospody, plebanie, szkoły, potem także remizy strażackie, dróżnicówki czy wiejskie poczty, kuźnie. Najczęściej wyróżniały się one formą i wielkością. Większość tych obiektów, wyłączając plebanie i niektóre budynki szkolne, straciła swoje historyczne funkcje¹⁹. Budynki użyteczności publicznej znajdują się w Biesowie (dawny zajazd, następnie urząd pocztowy i budynek szkoły), Raszągu (budynek dawnej szkoły).

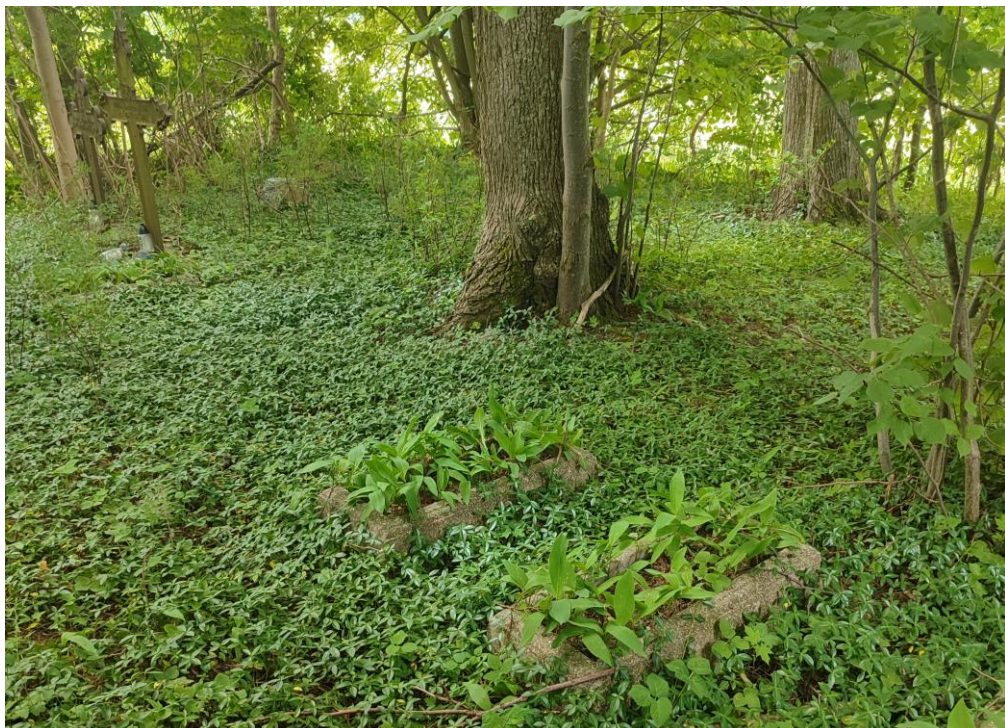
**Budynek dawnego zajazdu, następnie urzędu pocztowego w Biesowie zbudowany w 1913 r.
Fot. A. Żabińska**

Kolejnym elementem tworzącym krajobraz kulturowy gminy są cmentarze, zakładane praktycznie w każdej miejscowości. Od średniowiecza cmentarze zakładane były przy kościołach, w centrum wsi. Dzisiaj praktycznie nie zachowały się ich pozostałości widoczne w terenie. Zarządzeniem władz pruskich dotychczasowe nekropolie miały być zlikwidowane, a nowe cmentarze miały być zakładane poza obrębem miejscowości. W miastach prawo to obowiązywało od końca XVIII wieku, na wsiach od drugiej połowy XIX stulecia²⁰. Relikty tych „nowych” cmentarzy są nadal widoczne w terenie, najczęściej wyróżnia je otoczenie szpalerami

¹⁹ Program opieki nad zabytkami powiatu olsztyńskiego..., Ibidem, s. 33-34; Program opieki nad zabytkami gminy Biskupiec na lata 2017-2020, Uchwała nr XXXVIII/243/17 Rady Miejskiej w Biskupcu z dnia 28.11.2017 r.

²⁰ Cmentarze na Warmii, <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/ep/article/view/3459/2726>, dostęp 20.05.2024 r.

drzew i regularny układ kwater. Często położone są na wzniesieniach, obecnie mocno zadrzewionych, zakrzaczonych. Takie cmentarze zachowały się w Biesowie, Borkach Wielkich, Botowie, Chmielówce, Dąbrówce Kobyłckiej, Kamionce, Parlezie Malej, Dębowie, Dymrze, Labuszewie, Łabuchach, Mojtynach czy Stanclewie, ale często w bardzo złym stanie.

Cmentarz ewangelicki w Łabuchach. U góry – cmentarz usytuowany na wzniesieniu w oddaleniu od zabudowy, otoczony zadrzewieniem, u dołu – zachowane relikty cmentarza.

Fot. A. Żabińska

Cmentarz ewangelicki założony w XIX w. w Botowie. Fot. A. Żabińska

**Tablica nagrobna zachowana na dawnym cmentarzu ewangelickim w Borkach Wielkich.
Fot. A. Żabińska**

Sieć cmentarzy wiejskich i miejskich uzupełniały odrębne cmentarze rodowe, często znajdujące się w założeniu parkowym niedaleko dworu czy pałacu (Kobuły, Stanlewo). Z walkami z lat 1914-1918 związane są natomiast cmentarze wojenne żołnierzy armii niemieckiej i rosyjskiej (Biesowo, Biesówko, Biskupiec, Dębowo) oraz pomniki ku czci mieszkańców wsi lub parafii, którzy polegli na frontach Wielkiej Wojny²¹.

Rozwady. Pozostałości XIX-wiecznego zespołu dworsko-folwarskiego. Fot. A. Żabińska

Sieć osadniczą gminy Biskupiec uzupełniały majątki ziemskie, szlacheckie. Majątek taki składał się z części pałacowo-rezydencjonalnej, siedziby właściciela z zabudowaniami gospodarczymi oraz folwarków pracujących na potrzeby rodziny szlacheckiej. Najpopularniejszy typ wiejskiej siedziby rodziny wykształcił się w Prusach w XVIII wieku, był to, w zależności od zamożności, pałac lub dworek z parkiem. Parki projektowane były najczęściej w XIX wieku zgodnie z ówczesną modą, w formie krajobrazowych kompozycji, wykorzystujących naturalne ukształtowanie terenu. Parki najczęściej otaczały lub chociaż przylegały do dworku/pałacu. Folwarki składały się najczęściej z kolonii mieszkalnej, rządcówki oraz zabudowań gospodarczych i inwentarskich. Poza folwarkami pracującymi na potrzeby dworu, właściciele

²¹ Program opieki nad zabytkami gminy Biskupiec ..., Ibidem, s. 50

majątków zakładali też wsie – pańszczyźniane lub czynszowe, które potem w XVIII wieku były parcelowane i wykupywane przez chłopów. Poza folwarkami w obrębie majątków powstawały też młyny, cegielnie. Niewielka liczba założeń dworskich zachowała się do dziś. Te istniejące często funkcjonują jako pojedyncze obiekty architektury o rozdrobnionej własności. Parki dworskie rzadko są rewaloryzowane, zarastają lub też odwrotnie – starodrzewy są wycinane. Zniszczeniom ulegają też cmentarze rodowe, które znajdowały się w parkach²².

Na terenie gminy zachowały się pozostałości budynków takich założeń w Parlezie Wielkiej, Nasach, Dąbrówce Kobyłckiej, Kobyłtach, Rozwadach, Zameczku. Pozostałości parków dworskich zachowały się w Nasach, Dąbrówce Kobyłckiej, Borkach Wielkich, Kojtrynach, Zabrodziu, Sadowie i Raszagu.

Zespół dworsko-folwarski w Zameczku. Fot. A. Żabińska

Kolejnym elementem krajobrazu charakterystycznym dla terenu gminy jest sieć drogowa, której większość powstała w średniowieczu, potem częściowo przebudowana w XIX stuleciu i na początku XX wieku. Kręte, wąskie drogi łączące miejscowości, niekiedy przebudowane i prostowane w XIX-XX wieku, pomiędzy większymi miejscowościami, w mieście i niekiedy w centrum wsi, uzyskiwały twardą nawierzchnię z kamienia polnego. Drogi te od XVIII wieku były wysadzone drzewami, co stworzyło unikalną sieć alei przydrożnych. Alejami obsadzano wjazdy i wyjazdy z miejscowości, główne trasy komunikacyjne ale też te istotne w lokalnym

---

²² Program opieki nad zabytkami powiatu olsztyńskiego..., Op. cit., s. 62-63; Program opieki nad zabytkami gminy Biskupiec, Ibidem, s. 49.

znaczeniu, a także dojazdy do miejsc użyteczności publicznej czy trakty łączące majątki z folwarkami. Aleje cechuje regularność nasadzeń, przemyślany dobór lub zróżnicowanie gatunków, stosowanie gatunków długowiecznych, takich jak jesion, dąb, lipa, grab, klon czy brzoza²³. Razem z drogami powstawała niezbędna infrastruktura: mosty, kamienne drogowskazy czy rzędy ciosanych kamieni ustawiane wzdłuż poboczy dróg.

XIX wiek przyniósł też inne zmiany w krajobrazie regionu. W drugiej połowie tego stulecia powstało połączenie kolejowe z Ostródy przez Olsztyn, Czerwonkę do Korsz, potem zbudowano linię z Cynty do Rucianego przez Biskupiec, w którym 1 września 1898 roku oddano do użytku stację kolejową. Na początku XX wieku zbudowano też tory łączące Biskupiec ze Szczytnem²⁴. Kolej powstawała często na nasypach, elemencie widocznym do dziś w krajobrazie, budowano wiadukty, przejazdy kolejowe oraz budynki infrastruktury kolejowej, stacje, dworce oraz mieszkania pracownicze, które niekiedy tworzyły oddzielne kolonie miejscowości.

Kolejnym elementem krajobrazu kulturowego gminy Biskupiec, występującym zarówno w obrębie miejscowości jak i przy szlakach drogowych są krzyże przydrożne i kapliczki. Krzyże przydrożne, ale też śródpolne, cmentarne, przykościelne, nie zostały zinwentaryzowane, ich liczba w całym powiecie olsztyńskim jest szacowana na około 1500 sztuk. Pod względem budowy czy wykonania przedstawiają one całą gamę rozwiązań kamieniarskich, kowalskich czy ciesielskich. Występują krzyże drewniane i metalowe, czasem kamienne. Kapliczki występują w Biskupcu, dodatkowo niemal nawet po kilka sztuk w każdej wsi, oraz przy drogach poza miejscowościami. Na całej Warmii potwierdzono istnienie 1415 historycznych kapliczek, w tym 1378 zachowanych. W gminnej ewidencji zabytków gminy Biskupiec znajduje się łącznie 13 kapliczek, w tym trzy w samym mieście.

Kapliczki budowano w miejscach dawnych, lokalnych ośrodków kultu pogańskiego, jako wota dziękczynne, pokutne, intencyjne. We wsiach, gdzie nie było kościoła, często kapliczki były projektowane ze specjalnym prześwitem w najwyższej kondygnacji, w którym umieszczano niewielki dzwon. Dzwon ten informował o śmierci kogoś z mieszkańców wsi, alarmował o pożarach i innych ważnych wydarzeniach, zwoływał na msze i modlitwy. Kapliczki powstawały zarówno w pobliżu domów, przy kościółkach, na cmentarzach, jak i na rozdrożach, przy mostach, a także w miejscach prywatnych objawień maryjnych, wyznaczały granice wsi czy miejsca pamiątkowe. Istotnym elementem ich otoczenia były drzewa, dwie lub rzadziej cztery

---

²³ Program opieki nad zabytkami powiatu olsztyńskiego..., Ibidem, s. 68; Program opieki nad zabytkami gminy Biskupiec, Ibidem, s. 42, 50.

²⁴ Praca zbiorowa, 1969, Op. cit., s. 88-89.

lipy, jawory, dęby, graby, klony, jesiony, kasztanowce, sadzone w symetryczne układy. Wygląd kapliczek był najczęściej inspirowany barokową i neogotycką architekturą sakralną, jednak ich budowa jest różnorodna, niepowtarzalna, wynikająca z gustów i umiejętności miejscowych artystów²⁵.

Kapliczki w Biesowie, z lewej kapliczka przy budynku nr 66, z prawej – przy drodze do Bisztynka. Fot. A. Żabińska

5.2.3. Zabytki nieruchome

Według ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. zabytek to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Ustawa ta dzieli zabytki na trzy główne grupy: zabytki nieruchome, ruchome i zabytki archeologiczne.

---

²⁵ Program opieki nad zabytkami powiatu olsztyńskiego..., Op. cit., s. 38-41.

Zabytki nieruchome ta sama ustawa definiuje jako nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, wprowadzając jednocześnie ich podstawowy podział na:

- krajobrazy kulturowe – czyli obszary ukształtowane historycznie w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka zawierające elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji. Mogą to być krajobrazy naturalne wzbogacone historycznymi obiektami architektury i elementami zagospodarowania terenu, jak dawne układy komunikacyjne, np. brukowane drogi, aleje, kapliczki przydrożne itp.,
- układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane – historyczne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg, np. historyczne dzielnice i osiedla, place i ulice (jako wnętrza urbanistyczne). Zabytkiem może być też historyczny zespół budowlany – powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniająca się ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi,
- dzieła architektury i budownictwa (np. obiekty sakralne, rezydencjonalne, użyteczności publicznej, mieszkalne i gospodarcze),
- dzieła budownictwa obronnego (np. twierdze i ich elementy, forty, fortyfikacje zamków i dworów obronnych),
- obiekty techniki i przemysłowe (np. hale produkcyjne i obiekty towarzyszące w zespołach fabrycznych, parowozownie, kotłownie, wieże szybowe w kopalniach, młyny, wiatraki, urządzenia hydrotechniczne, wodociągowe wieże ciśnień, mosty i wiadukty, elektrownie, gazownie i wodociągi),
- cmentarze,
- parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni,
- miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Poszczególne typy zabytków nieruchomych mogą się wzajemnie przenikać, zwłaszcza krajobraz kulturowy to forma, w obrębie której zostały już opisane niektóre zabytki budownictwa, aleje przydrożne, cmentarze czy parki dworskie.

W gminie Biskupiec znajduje się 350 zabytków nieruchomych, wśród których można wymienić układ urbanistyczny miasta Biskupiec wraz z kościołem ewangelickim, zabudową z XVIII i XIX wieku i kościołem parafialnym. Podobnie jak w innych miastach Warmii, także w Biskupcu powstał typowy układ miejski z prostokątnym rynkiem, ratuszem w centrum i kościołem w obrębie najstarszej części miasta. Historyczne założenie wiejskie z układem

ruralistycznym znajduje się w Parlezie Wielkiej, gdzie w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego wyznaczono strefę konserwatorską w celu ochrony krajobrazu kulturowego układu ruralistycznego (Uchwała nr V/25/2011 Rady Miejskiej w Biskupcu z dnia 25 marca 2011 roku).

W Biskupcu znajduje się też zespół dawnych koszar wojskowych, powstały w latach 1898–1899 w miejscu wykarczowanego lasu, pomiędzy Aleją Broni i ul. Wojska Polskiego. W jego skład wchodzi 20 budynków koszarowych, gospodarczych itp., obecnie w większości zaadoptowanych na cele mieszkalne.

Obiekty architektury i budownictwa o walorach historycznych, kulturowych i społecznych, uznane za zabytki gminy Biskupiec to: ratusz miejski, kościoły miejskie i wiejskie i inne obiekty sakralne, kapliczki, obiekty rezydencjonalne – dwory, pałace i zabudowania folwarczne oraz związane z nimi parki krajobrazowe, obiekty użyteczności publicznej (obecne i dawne szkoły, zajazdy, budynki sądu, dworce), budynki mieszkalne i gospodarcze.

Młyn murowany w Biskupcu. Fot. A. Żabińska

Obiekty techniki i przemysłowe są reprezentowane między innymi przez budynek dawnego browaru w Biskupcu, wieżę ciśnień w Biskupcu, zbudowaną w latach 1912-1913 w stylu neogotyckim, młyn w Biesowie, Starą Kaflarnię z roku 1865 znajdującą się przy ul. Wojska Polskiego z zachowanym do dziś oryginalnym niemieckim napisem, dawny spichlerz przy ul. Grunwaldzkiej, pochodzący z 1925 roku, budynek dworca w Biskupcu, oddany do użytkowania 1 września 1898 roku i rozbudowany do 1908 roku czy młyn murowany z końca XIX wieku. .

Biskupiec. Stacja pomp w zespole ujęcia wody z lat 192-1913. Fot. A. Żabińska

Na terenie gminy Biskupiec znajdują się też liczne cmentarze, których część, cmentarze wiejskie i rodzinne oraz wojenne, została opisana w rozdziale dotyczącym krajobrazu kulturowego. Poza tym do zabytków nieruchomych zaliczone zostały cmentarze miasta Biskupca: cmentarz komunalny (dawny ewangelicki), żydowski, ewangelicki z ulicy Dworcowej, cmentarz ewangelicki przy kościele bł. Karoliny.

Do zabytków nieruchomych zalicza się też parki, ogrody czy aleje przydrożne. Także w gminie Biskupiec znajdują się tego typu zabytki. Dawne założenia parkowe i ich pozostałości, ujęte w gminnej ewidencji zabytków, zostały wymienione w rozdziale dotyczącym krajobrazu kulturowego gminy.

5.2.4. Zabytki ruchome

Definicja zabytku ruchomego zawarta w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. brzmi: zabytek ruchomy to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i

stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową

Zabytki ruchome gromadzone są przede wszystkim w muzeach, archiwach, bibliotekach, skansenach, izbach pamięci czy salonach muzycznych. Na terenie gminy Biskupiec znajdowała się prywatna instytucja, Muzeum Sprzętu Pszczelarskiego i Narzędzi Rolniczych w Czerwonce, która jednak została zamknięta. W 2008 roku w Węgoju powstał skansen maszyn rolniczych utworzony z inicjatywy mieszkańców i Stowarzyszenia „Nasz kawałek Warmii”. W muzeum tym zobaczyć możemy: młockarnie, grabiarkę, pługi, sanie, kultywatory, żarna kamienne, żniwiarki, siewniki ręczne oraz inny drobniejszy sprzęt. W wieży kościoła ewangelickiego w Kobołtach została utworzona lokalna izba pamięci z licznymi pamiątkami.

W Biskupcu funkcjonuje Dom Pracy Twórczej Sorboma, pod zarządem Biskupieckiego Domu Kultury. W ramach tej inicjatywy powstała Galeria Ziemi Biskupieckiej, w której można obejrzeć liczne eksponaty związane z historią miasta i okolic, a także niezwykłą wystawę aparatów fotograficznych i fotografii miasta.

Inicjatywy te nie są muzeami w rozumieniu ustawy, a znajdując się w nich eksponaty są w dużej mierze własnością prywatną.

Poza zbiorami muzealnymi, archiwalnymi i bibliotecznymi zabytki ruchome to przede wszystkim obiekty zabytkowe wchodzące w skład wyposażenia kościołów i kaplic. Liczne świątynie regionu, wznoszone zazwyczaj z czerwonej cegły, były dekorowane oraz hojnie wyposażane przez patronów w sprzęty i paramenty liturgiczne. Należy tutaj wymienić między innymi część wyposażenia kościoła w Biskupcu (miedziana misa chrzcielna ze sceną Zwiastowania i napisem starocerkiewnym, monstrancja i trzy kielichy z XVIII wieku, krzyż relikwiarzowy z 1616 roku czy krucyfiks ołtarzowy z XVIII wieku), witraże i inne wyposażenie kościoła w Kobołtach oraz znajdujące się w kościele Biesowie krucyfiks z XVIII wieku, rzeźby, świeczniki i kielich.

5.2.5. Zabytki archeologiczne

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytkiem archeologicznym jest zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy (przedmiot), będący tym wytworem.

Zgodnie z artykułem 6 punkt 3 tej ustawy ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, zabytki archeologiczne będące w szczególności:

- 1) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- 2) cmentarzyskami,
- 3) kurhanami,
- 4) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

W Polsce główną metodą ewidencjonowania stanowisk archeologicznych stanowi ogólnopolski program badawczo – konserwatorski tzw. Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). Program ten jest otwarty, są do niego dopisywane nowe stanowiska i odkrycia. W ewidencji tej na terenie gminy Biskupiec znajduje się obecnie 258 stanowisk archeologicznych (w tym 25 w obrębie miasta Biskupiec) o różnej chronologii, rodzajach i wielkości. Najwięcej jest stanowisk płaskich, najtrudniejszych w ochronie ze względu na brak wiedzy o ich istnieniu, są to cmentarzyska, osady, obozowiska, miejsca produkcyjne. Na terenie gminy znajdują się też stanowiska o własnej formie terenowej, takie jak grodziska (Czerwonka, Labuszewo, Stanlewo), kurhany (Biesowo) czy wały (Biskupiec Kolonia, Pudąg, Rasząg). Istotnym stanowiskiem są też nawarstwienia kulturowe starego miasta w Biskupcu czy relikty starych cmentarzysk.

Należy podkreślić, że stan wiedzy o stanowiskach archeologicznych cały czas się powiększa, o czym świadczą przede wszystkim liczne znaleziska nowych stanowisk w trakcie budowy drogi krajowej nr 16. W wielu miejscach można natrafić na nieznanne jeszcze stanowiska archeologiczne, dlatego tak ważne jest przestrzeganie prawa, które nakazuje inwestorowi zgłaszanie każdego stanowiska archeologicznego.

Należy też podkreślić, że wiele znanych stanowisk archeologicznych nie jest w ogóle ujętych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, niekiedy ujęte stanowiska zostały w planach oznaczone w błędnych miejscach. Nowo odkrywane stanowiska archeologiczne także nie są zaznaczane na miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie gminy Biskupiec znajdowała się prywatna instytucja, Muzeum Sprzętu Pszczelarskiego i Narzędzi Rolniczych w Czerwoncu, która jednak została zamknięta. W 2008 roku w Węgoju powstał skansen maszyn rolniczych utworzony z inicjatywy mieszkańców i Stowarzyszenia „Nasz kawałek Warmii”. W muzeum tym zobaczyć możemy: młockarnie, grabiarkę, pługi, sanie, kultywatory, żarna kamienne, żniwiarki, siewniki ręczne oraz inny drobniejszy sprzęt. W wieży kościoła ewangelickiego w Kobułtach została utworzona lokalna izba pamięci z licznymi pamiątkami.

W Biskupcu funkcjonuje Dom Pracy Twórczej Sorboma, pod zarządem Biskupieckiego Domu Kultury. W ramach tej inicjatywy powstała Galeria Ziemi Biskupieckiej, w której można obejrzeć liczne eksponaty związane z historią miasta i okolic, a także niezwykłą wystawę aparatów fotograficznych i fotografii miasta.

5.2.7. Dziedzictwo niematerialne

Według Konwencji UNESCO z 2003 r. w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa: „Niematerialne dziedzictwo kulturowe oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności.”

Konwencja Unesco stanowi źródło prawa powszechnie obowiązującego w Polsce od 2011 roku. W 2013 roku powstała Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego, tworzona przez Narodowy Instytut Dziedzictwa. Od 2018 roku istnieje Krajowy rejestr dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Rejestr ten ma służyć jako platforma wymiany doświadczeń oraz inspiracji dla Państw-Stron Konwencji, wspólnot oraz wszystkich zainteresowanych ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego zawiera dwa wpisy, które pośrednio związane są z rejonem gminy Biskupiec:

- gwara warmińska jako nośnik tradycji ustnej
- umiejętność wytwarzania czepców warmińskich.

Gwara warmińska powstała w wyniku nakładania się na siebie różnych zjawisk językowych – począwszy od języka pruskiego poprzez język osadników niemieckich i polskich, staropolszczyznę powszechną na ziemiach pruskich w okresie nowożytnym, kończąc na germanizmach wprowadzanych w wieku XIX. Gwara warmińska do II wojny światowej uważana była za polską, po wojnie jednak kojarzona z językiem niemieckim, przez co później prawie zanikła.

Czepiec warmiński, inaczej twarda mycka lub galonek, to tradycyjne nakrycie głowy zamężnej Warmianki, stanowiące część stroju warmińskiego. Był to najcenniejszy i najbardziej strojny element tradycyjnego stroju mężatki. Wiązany pod brodą czepiec składa się z trzech

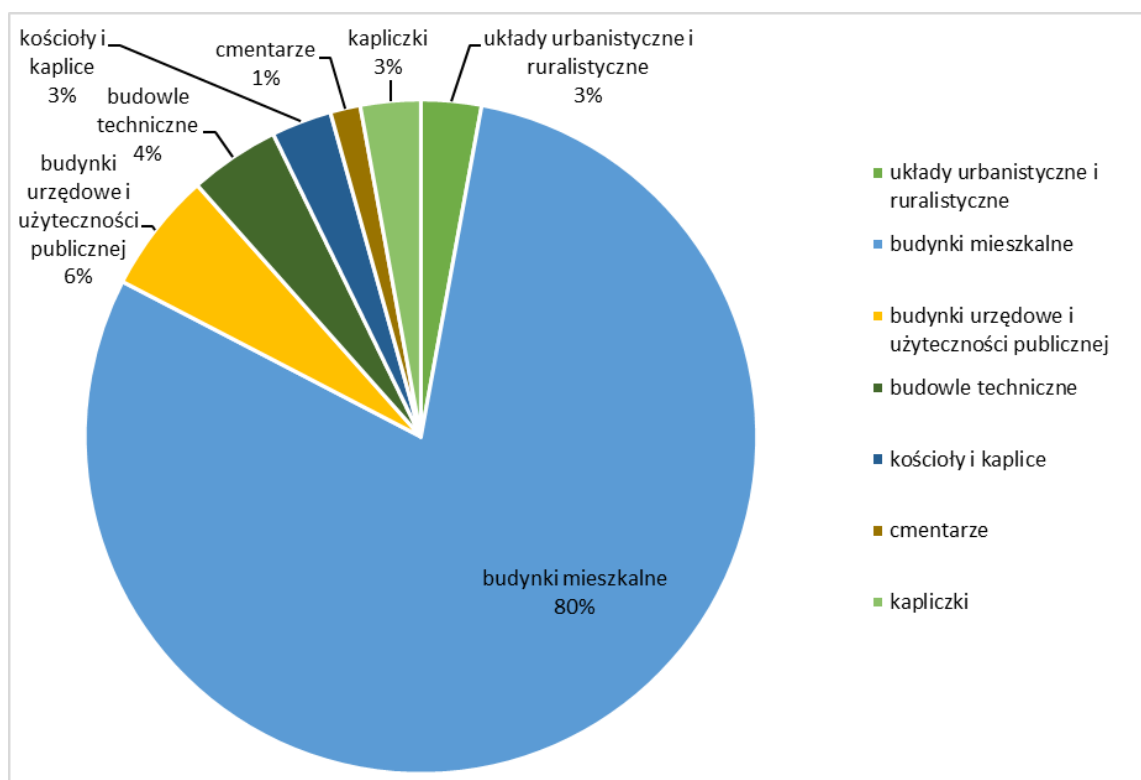
części: denka, otoku i wstążek. Denko o kształcie podkowy zdobi haft wykonywany złotymi i srebrnymi bądź kolorowymi nićmi jedwabnymi. Najczęstszymi motywami zdobniczymi są: „drzewko życia”, owoc granatu lub stylizowane motywy roślinne – kłosa, listki czy kwiaty²⁶.

Tradycje muzyczne terenu Warmii, pieśni, obrzędy i zwyczaje pielęgnują zespoły „Węgojska Strużka”, działający przy Zespole Szkół w Węgoju oraz „Warmińska Kuźnia” z Czerwonki. W repertuarze znajdują się piosenki regionalne, religijne, patriotyczne, a także biesiadne.

W Węgoju została zorganizowana fabularna gra terenowa w oparciu o postacie z baśni i legend Warmii pt. „Warmińskie Straszdyła”²⁷. To pierwsza i na razie jedyna atrakcja tego typu w województwie warmińsko-mazurskim.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Na terenie gminy Biskupiec znajdują się zabytki objęte różnymi formami ochrony prawnej. W rejestrze zabytków województwa warmińsko-mazurskiego znajduje się 105 obiektów, w tym 69 z terenu miasta i 36 z terenu gminy wiejskiej.

Wykres 1. Proporcje poszczególnych kategorii funkcjonalnych obiektów zabytkowych ujętych w rejestrze zabytków województwa warmińsko-mazurskiego z terenu miasta Biskupiec.

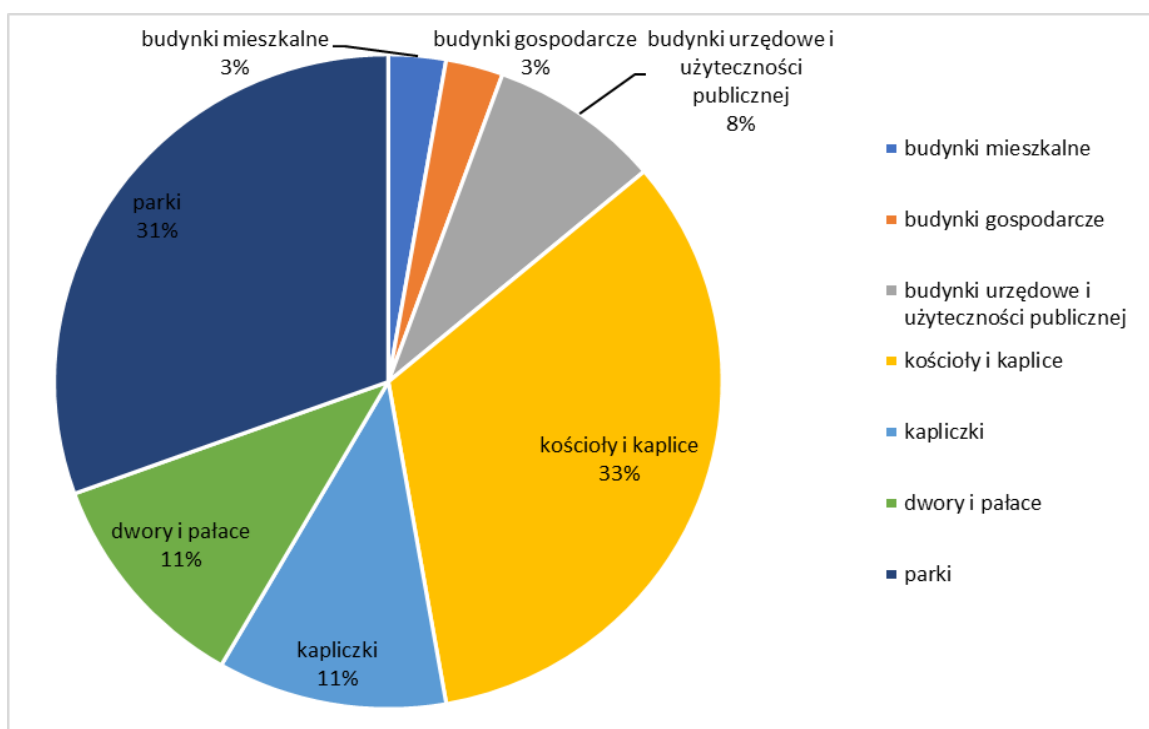
²⁶ <https://niematerialne.nid.pl/niematerialne-dziedzictwo-kulturowe/krajowa-lista-niematerialnego-dziedzictwa-kulturowego/>, dostęp 26.05.2024

²⁷ Program opieki nad zabytkami powiatu olsztyńskiego..., Op. cit., s. 92.

Na terenie miasta Biskupca większość obiektów zabytkowych ujętych w rejestrze zabytków stanowią budynki mieszkalne – 55 sztuk. Pozostałe elementy to dwa układy (układ urbanistyczny miasta oraz koszary wojskowe), 4 budynki urzędowej użyteczności publicznej, 3 budowle techniczne, dwa kościoły, dwie kapliczki oraz jeden cmentarz.

W rejestrze zabytków z terenu gminy wiejskiej Biskupiec znajduje się 35 obiektów, z czego największą ilość – 12 obiektów, stanowią budynki sakralne, kościoły i kaplice (część kościołów wraz z otaczającymi cmentarzami). W rejestrze znajduje się też 11 założeń parkowych związanych z dawnymi dworami i pałacami, 4 pałace i dwory. Pozostałe obiekty zabytkowe to 3 kapliczki przydrożne, 3 budynki urzędowe i użyteczności publicznej, budynek mieszkalny i budynek gospodarczy.

Proporcjonalne zestawienie tych obiektów znajduje się na wykresie nr 2, natomiast spis wszystkich obiektów ujętych w wojewódzkim rejestrze stanowi załącznik nr 5 programu ochrony zabytków.

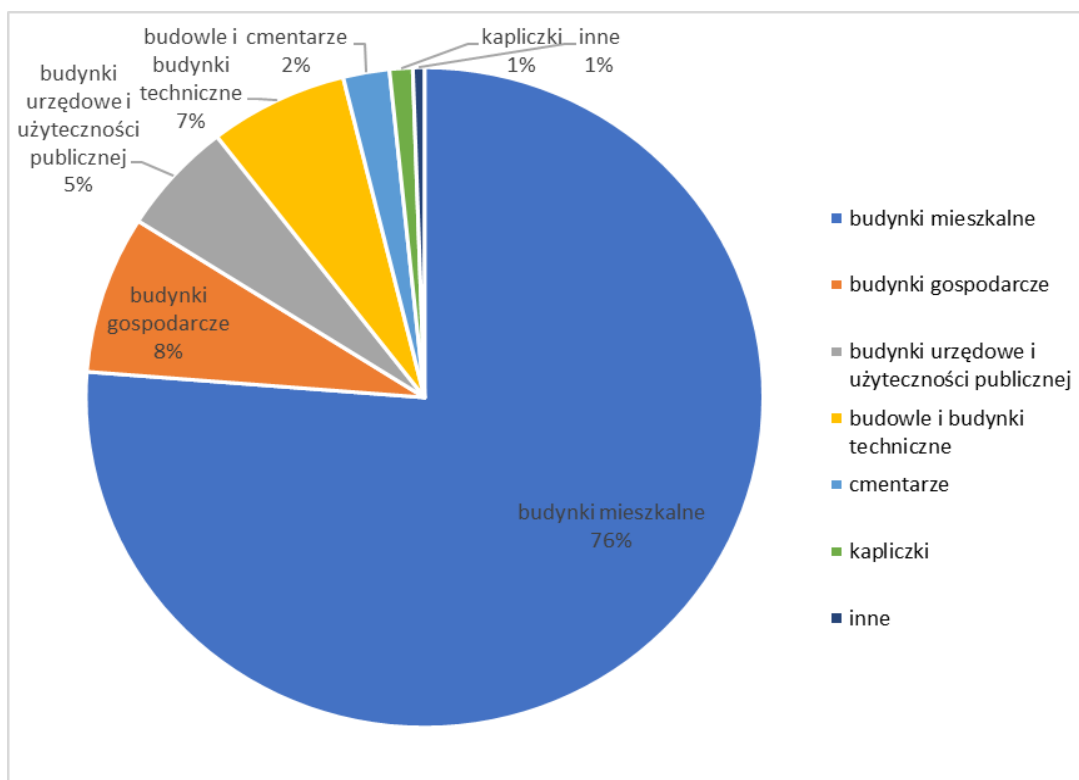

Wykres 2. Proporcje poszczególnych kategorii funkcjonalnych obiektów zabytkowych ujętych w rejestrze zabytków województwa warmińsko-mazurskiego z terenu gminy Biskupiec.

Kolejną formą ochrony zabytków jest wpis do wojewódzkiej ewidencji zabytków, w której powinny znajdować się obiekty z rejestru zabytków oraz dodatkowe, warte ochrony. W wojewódzkiej ewidencji znajduje się około 250 obiektów z gminy Biskupiec, w tym 180 z terenu samego miasta. Większość, prawie 140 obiektów, stanowią budynki mieszkalne, kolejne kategorie funkcjonalne zabytków są już reprezentowane przez dużo mniejszą liczbę obiektów.

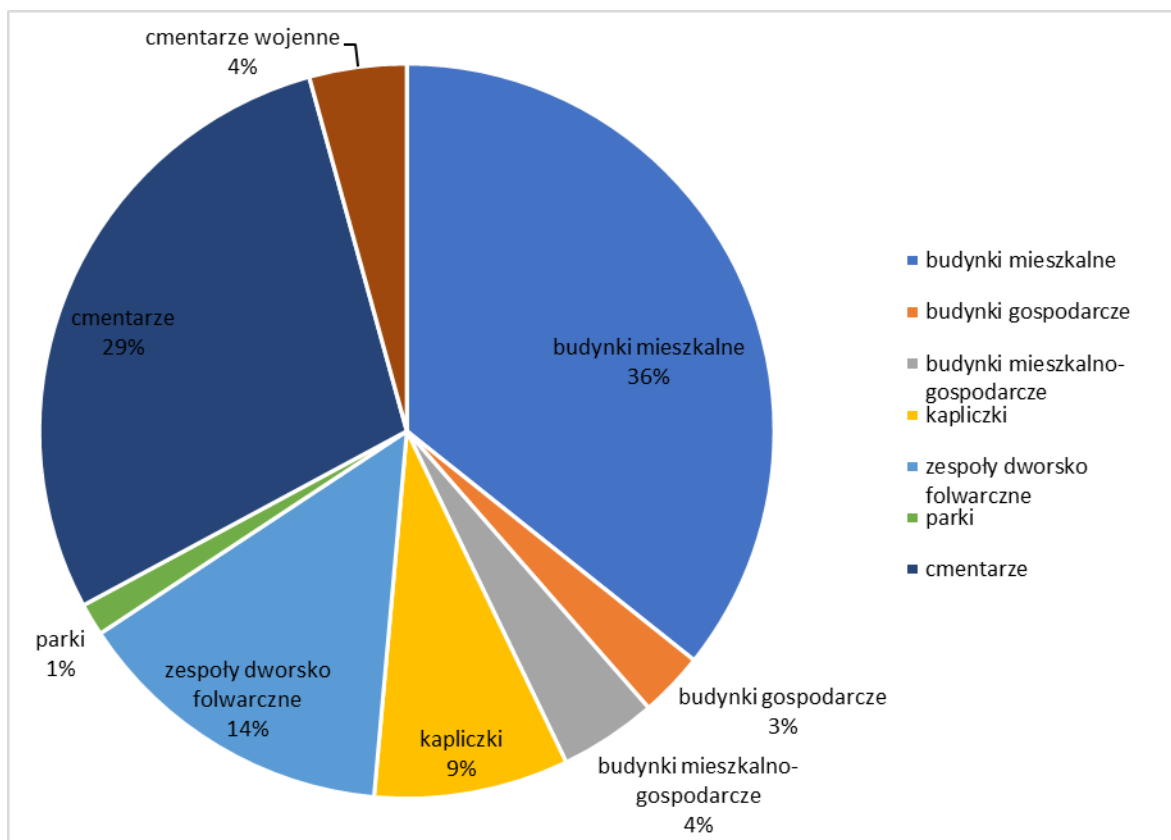
Jest to po kilkanaście obiektów takich jak budynki gospodarcze, budynki urzędowe i użyteczności publicznej (biblioteki, ratusz, szkoły, sądy) i budynków i budowli technicznych (studnie, mosty, młyny, kaflarnie i tp). Pozostałe objekty to cmentarze, kapliczki i inne objekty.

Tabelaryczne zestawienie obiektów z terenu miasta i gminy Biskupiec wpisanych do wojewódzkiej ewidencji zabytków znajduje się na końcu programu, stanowiąc załącznik nr 6 do programu.

Wykres 3. Proporcje poszczególnych kategorii funkcjonalnych obiektów zabytkowych z terenu miasta Biskupiec, ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Na terenie gminy większość wpisanych do ewidencji wojewódzkiej zabytków stanowią budynki mieszkalne (25 obiektów), na drugim miejscu są cmentarze, w tym 20 cmentarzy wyznaniowych oraz 3 cmentarze wojenne związane z I wojną światową. Istotnym elementem zbioru obiektów historycznych w gminie Biskupiec są zespoły dworsko-folwarczne. Pod tym pojęciem kryją się dwory, pałace, zespoły budynków reprezentacyjnych z zabudowaniami dworskimi, parkami, których aż 10 zostało wpisanych do wojewódzkiej ewidencji zabytków. Kolejne zabytki z terenu gminy to 6 kapliczek przydrożnych i przykościelnych, 3 budynki mieszkalno-gospodarcze, 2 budynki gospodarcze i jeden zabytkowy park.

Wykres 4. Proporcje poszczególnych kategorii funkcjonalnych obiektów zabytkowych z terenu gminy wiejskiej Biskupiec, ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków

Odrębnym rejestrem jest rejestr zabytków archeologicznych województwa warmińsko-mazurskiego prowadzony przez Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. W rejestrze tym znajduje się siedem stanowisk z terenu gminy Biskupiec. Są to przede wszystkim grodziska (4 obiekty), ale też kurhan, osada i nawarstwienia starego miasta Biskupca. Lista zabytków archeologicznych ujętych w rejestrze zabytków znajduje się poniżej:

Miejscowość	Numer stan. w miejscowości	Obszar AZP i numer stan. na obszarze	Nr rejestru zabytków	Obiekt	Działki geodezyjne
Biesowo	VI	20-65/8	C-046	Kurhan z brukiem kamiennym	3047/1 i 3038 obręb Kruzy, gm. Kolno
Biskupiec	I	22-66/31	C-166	Nawarstwienia kulturowe starego miasta	
Czerwonka	I	21-65/1	C-182	Grodzisko wyżynne	370/43 obręb 7 Czerwonka
Czerwonka	II	21-65/3	C-182	Grodzisko wysoczyznowe - cyplowe	370/43 obręb 7 Czerwonka

Labuszewo	XVI	23-66/23	C-267	Grodzisko	61, 3043/3 obręb 3 Botowo
Najdymowo	XIX	21-65/18	C-211	Osada	181/1, 181/2, 181/3, 181/4 obręb 13 Najdymowo, plus dz. 144/2 obręb 24 Wilimy – wybrzeże i jezioro)
Stanlewo	II	21-67/5	C-202	Grodzisko	3192/1 obręb 21 Stanlewo

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Według ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku (Dz. U. 2003, nr 162, poz. 1568 z późn. zm.) ochrona zabytków z terenu gminy należy do obowiązków samorządu. Artykuł 4 ww. ustawy precyzuje zadania lokalnego samorządu, do którego należy:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

W wypełnieniu tych zadań pomaga gminna ewidencja zabytków, którą wg artykułu 22 ustawy o ochronie zabytków prowadzi wójt/burmistrz/prezydent miasta. Gminna ewidencja zabytków to zbiór kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy i powinny być w niej ujęte:

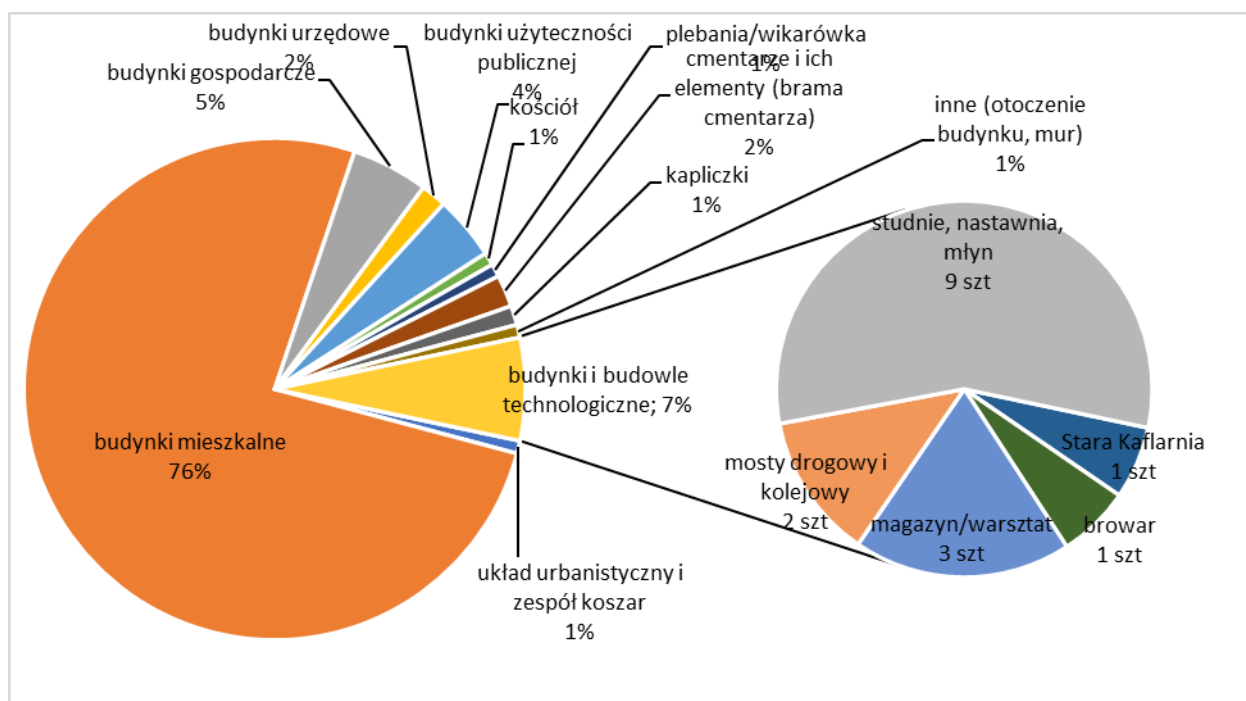
- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków²⁸.

²⁸ Utracił moc z dniem 18.05.2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia

Gminna ewidencja zabytków stanowi jedną z równorzędnych podstaw do objęcia zamieszczonego w niej obiektu ochroną konserwatorską m.in. w decyzji o warunkach zabudowy. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków podlegać będą uzgodnieniom konserwatorskim na etapie postępowania o ustalenie warunków zabudowy i na etapie pozwolenia na budowę lub rozbiórkę.

W gminnej ewidencji zabytków gminy Biskupiec znajduje się ponad 600 zabytków nieruchomości, w tym ponad 260 w samym mieście. W podanych liczbach mieści się 258 stanowisk archeologicznych, z których 25 znajduje się na terenie miasta. Wszystkie te zabytki znajdują się w wojewódzkiej ewidencji zabytków lub są wpisane do rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego.

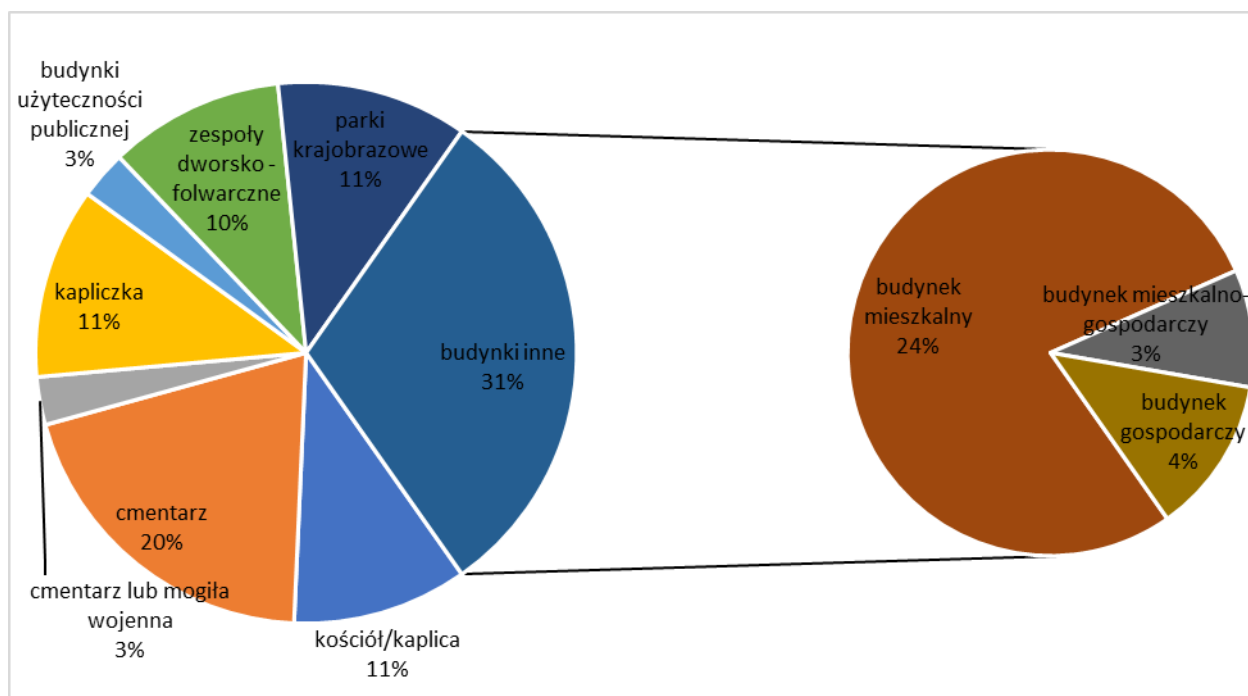
Wykres 5. Proporcje poszczególnych kategorii funkcjonalnych obiektów zabytkowych z terenu miasta Biskupiec, ujętych w gminnej ewidencji zabytków

Na terenie miasta Biskupca znajduje się 245 zabytków nieruchomości. Najwięcej z nich to budynki mieszkalne, kamienice i wille, kolejnym elementem są budynki gospodarcze, budynki użyteczności publicznej (szkoły, dworzec, przedszkole, budynki sądu i prokuratury). Kategoria ze sporą liczbą obiektów to budynki i budowle techniczne, wśród których można wymienić, mosty, studnie, magazyny i warsztaty, dawny browar, Starą Kafłarnię, młyn i nastawnię. Istotnymi elementami gminnej ewidencji zabytków są układ urbanistyczny starego miasta oraz zespół koszar wojskowych, mimo, że statystycznie stanowią niewielki odsetek

właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przez dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku TK z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz. U. poz. 951).

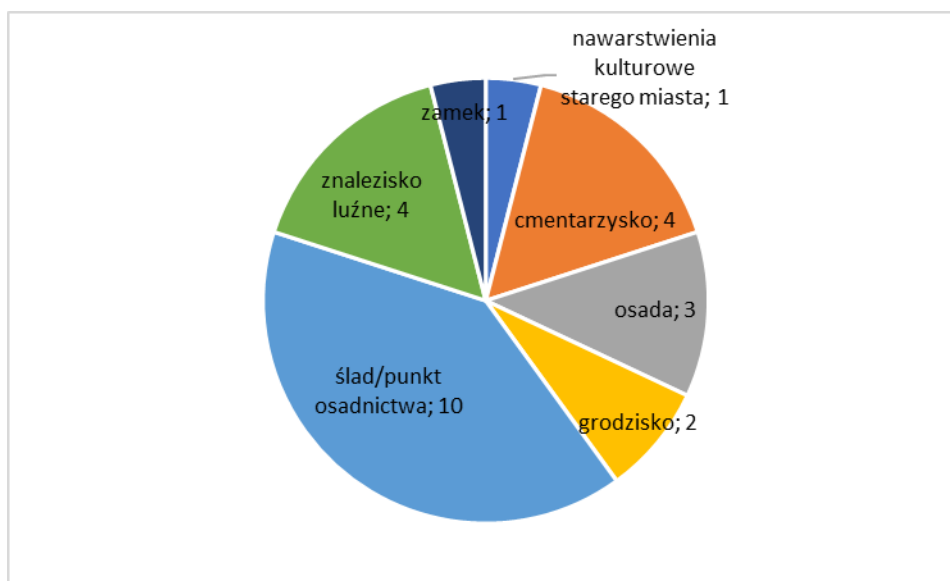
całości. W gminnej ewidencji zabytków znajdują się też dwa kościoły, budynki plebani i wikarówki, cmentarze i ich elementy oraz trzy kapliczki. Statystyka zabytków nieruchomych, budynków budowli miasta Biskupiec została przedstawiona na wykresie nr 5.

W gminnej ewidencji zabytków z obszaru gminy wiejskiej Biskupiec znajdują się 104 zabytki nieruchome. Kategorie funkcjonalne tych obiektów rozkładają się zupełnie inaczej, niż w przypadku samego miasta. Co prawda w sumie nadal najwięcej jest budynków mieszkalnych i mieszkalno-gospodarczych i gospodarczych, jednak ich przewaga nie jest już taka duża. Dużą część obiektów zabytkowych stanowią cmentarze (cmentarze wojenne ale też parafialne, ewangelickie i katolickie, czasem w ich obrębie znajdują się mogiły z I wojny światowej). Kolejne, licznie reprezentowane kategorie to kościoły i kaplice, kapliczki przydrożne i przykościelne. Osobną kategorią, nie spotykaną w miastach, są zespoły dworsko-folwarczne oraz parki krajobrazowe. W kategorii zespołów dworsko-folwarcznych mieszczą się całe zespoły zabudowy ale też pojedyncze dwory lub relikty dwóch – trzech budynków, niekiedy razem z parkiem rezydencjonalnym. Odrębnie wpisana została większość parków krajobrazowych zakładanych przy zespołach dworskich. Budynki użyteczności publicznej to dwie szkoły oraz budynek zajazdu przerobiony potem na szkołę. Kategorie funkcjonalne obiektów zabytkowych zostały przedstawione na wykresie 6, a lista wszystkich obiektów stanowi załącznik nr 2 do programu ochrony zabytków gminy Biskupiec.

Wykres 6. Proporcje poszczególnych kategorii funkcjonalnych obiektów zabytkowych z terenu gminy wiejskiej Biskupiec, ujętych w gminnej ewidencji zabytków

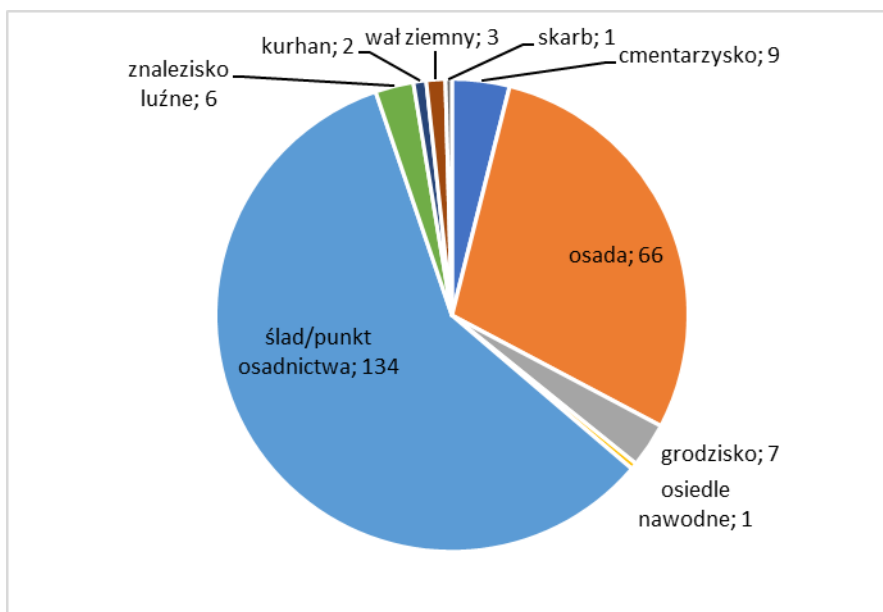
Wszystkie zabytki archeologiczne, jakie znajdują się na terenie miasta zostały ujęte w gminnej ewidencji zabytków (wykres 7). Stanowisk archeologicznych w mieście jest 25²⁹, wśród nich znajdują się relikty nawarstwień kulturowych starego miasta, relikty zamku, podziemne pozostałości czterech cmentarzysk, relikty osiedli i osad z okresu średniowiecznego i nowożytnego, ale też pojedyncze znaleziska z epoki kamienia, neolitu, epoki brązu czy wczesnej epoki żelaza. Wśród archiwalnych stanowisk archeologicznych, których dokładna lokalizacja nie jest teraz znana, można wymienić dwa grodziska i cmentarzysko z epoki brązu.

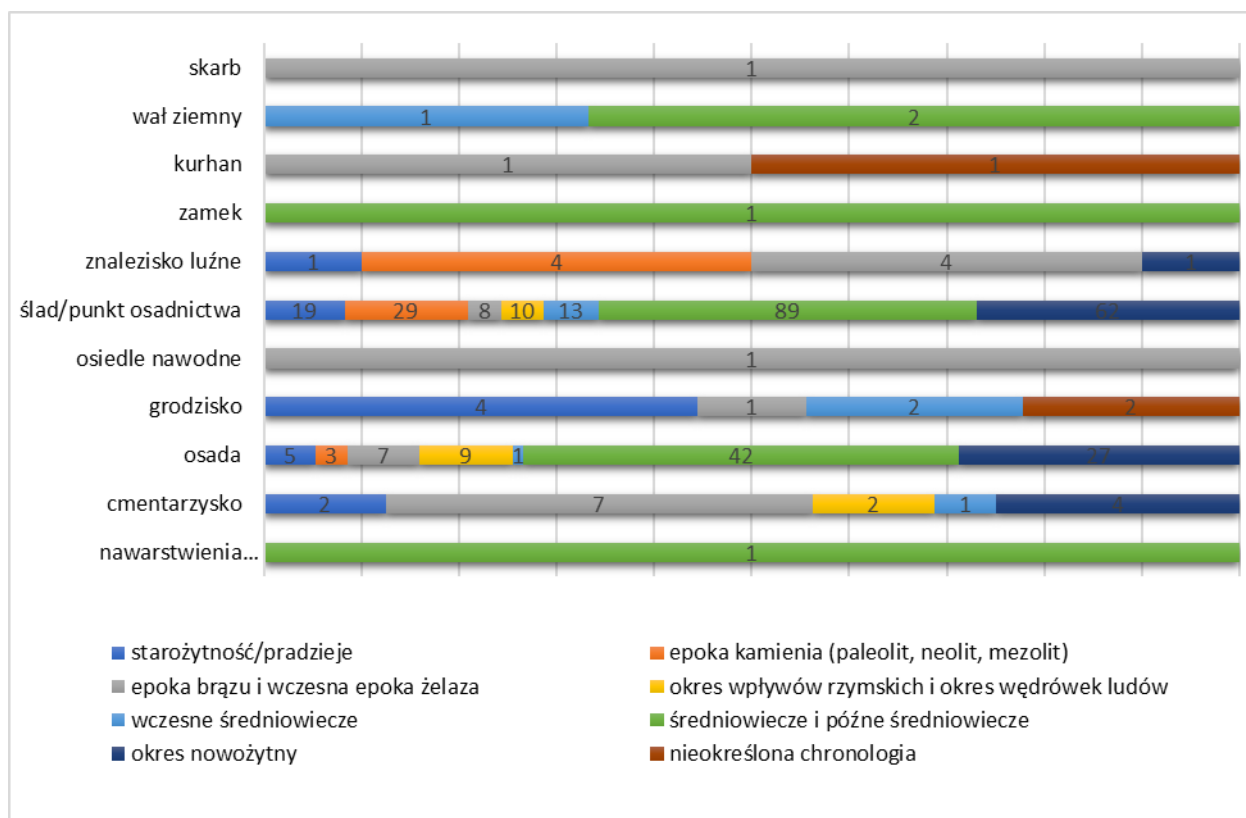
Wykres 7. Rodzaje stanowisk archeologicznych z terenu miasta Biskupiec, ujętych w gminnej ewidencji zabytków

Stanowisk archeologicznych znajdujących się w gminie poza obszarem miasta Biskupiec, ujętych w gminnej ewidencji zabytków jest 233. W przypadku stanowisk archeologicznych zestawienia wykonywane dla miasta i terenów wiejskich nie różnią się tak bardzo, jak w przypadku pozostałych zabytków nieruchomości. Najwięcej jest stanowisk osadniczych, w tym śladów lub punktów osadnictwa i osad, wśród których wyróżniają się grodziska i osada nawodna. Mniejsza jest liczba znanych cmentarzysk oraz pojedynczych kurhanów. Na terenie gminy znajdują się też wały graniczne i stanowiska znane z luźnych znalezisk. Podstawowy podział stanowisk archeologicznych z gminy wiejskiej Biskupiec przedstawia wykres nr 8, a lista wszystkich stanowisk ujętych w gminnej ewidencji zabytków stanowi jeden z załączników.

²⁹ Część ze stanowisk przepisanych do terenu miasta znajduje się obecnie poza jego obszarem, w obrębie gminy wiejskiej. Informacje o tym zostały wpisane w kartach ewidencyjnych po przez między innymi dodanie w nawiasie nazwy prawidłowego obrębu geodezyjnego. Zmianę nazwy stanowiska archeologicznego może wprowadzić tylko Warmińsko-Mazurski Wojewódzki Konserwator Zabytków, który otrzymał dokładne informacje na ten temat.

Wykres 8. Rodzaje stanowisk archeologicznych z terenu gminy wiejskiej Biskupiec, ujętych w gminnej ewidencji zabytków

Wykres 9. Statystyczne zestawienie wszystkich stanowisk archeologicznych z gminy Biskupiec z podziałem funkcjonalnym i chronologicznym

Lista stanowisk archeologicznych z terenu gminy i miasta Biskupiec jest listą otwartą, ciągle odkrywane są nowe, nieznane wcześniej relikty. Do dużej ilości odkryć nowych stanowisk dochodzi zwłaszcza w trakcie budowy dróg, a podczas badań archeologicznych znanych

stanowisk odkrywane są kolejne ślady działalności człowieka pochodzące z innych epok. Część stanowisk to ślady działalności człowieka w różnych okresach, od epoki kamienia po okres nowożytny. Takie stanowiska w wykresach nr 6 i 8 reprezentowane są tylko przez jedną funkcję. Dlatego na wykresie nr 9 pokazano statystyczne zestawienie wszystkich śladów działalności człowieka znanych ze stanowisk archeologicznych z uwzględnieniem chronologii. Widać, że ilość poszczególnych osiedli i śladów osadnictwa zwiększała się z czasem, od epoki kamienia po średniowiecze. Spadek liczby stanowisk o chronologii nowożytnej wynika z faktu, że większość powstałych od średniowiecza osiedli funkcjonuje do dziś.

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

W gminie Biskupiec znajduje się wiele wartych uwagi zabytków, wymienić można jednak najciekawsze z nich. Jednym z nich są pozostałości dawnego browaru w Biskupcu, założonego w 1882 roku. Składa się on z dwóch budynków – budynku browaru oraz leżakowni, które połączone są przejściem podziemnym. Zachowało się wyposażenie browaru: siatkowa suszarnia słoju, drewniane silosy na sód, betonowe silosy na jęczmień, dwa kotły parowe (jeden z 1912 roku, drugi z 1936 roku), a także w większości zachowała się stolarka okienna i drzwiowa. Budynek jest w złym stanie, nie jest obecnie użytkowany.

**Widok ściany frontowej i szczytowej browaru w Biskupcu od strony południowo- zachodniej.
Fot. A. Żabińska**

Kolejnym wartym uwagi obiektem jest kościół p.w. św. Jana Chrzciciela w Biskupcu, którego najstarsze elementy murów pochodzą z XIV wieku. Wielokrotnie przebudowywany w XVIII, XIX i XX wieku, z odbudowaną wieżą, posiada ciekawe wyposażenie, wśród którego warte uwagi są: miedziana misa chrzcielna ze sceną Zwiastowania i napisem starocerkiewnym, monstrancja i trzy kielichy z XVIII wieku, krzyż relikwiarzowy z 1616 roku czy krucyfiks ołtarzowy z XVIII wieku. W wieży kościoła znajduje się punkt widokowy.

Kościół św. Jana Chrzciciela widoczny od strony południowej. Fot. A. Żabińska

Na uwagę zasługuje kolejny biskupicki kościół, dawna świątynia ewangelicka, obecnie parafia katolicka p.w. bł. Karoliny Kózkówny. Kościół zbudowany został w latach 1842-1848, a w okresie 1868-1872 dobudowano do niego dzwonnice. Jest to jeden z trzech kościołów ufundowanych przez króla Prus Fryderyka Wilhelma IV. Świątynia jest w bardzo dobrym stanie zachowania.

**Kościół p.w. bł. Karoliny Kózkówny w Biskupcu widoczny od strony północnej.
Fot. A. Żabińska**

Bardzo ciekawym obiektem jest układ ruralistyczny zespołu koszar wojskowych dawnego pruskiego 2. Pułku Piechoty położony przy Alejach Wojska Polskiego i Broni w Biskupcu. Najstarsza część koszar powstała w latach 1898-1899, zbudowana po trzech stronach placu apelowego. Zbudowano wtedy kuchnię, budynek z toaletami, wozownie, kasyno oficerskie, budynek sztabu oraz budynki koszarowe. W latach 30. XX wieku koszary zostały rozbudowane. Dzisiaj budynki koszarowe w większości zostały odrestaurowane, ich funkcje zmienione na mieszkalne, użyteczności publicznej.

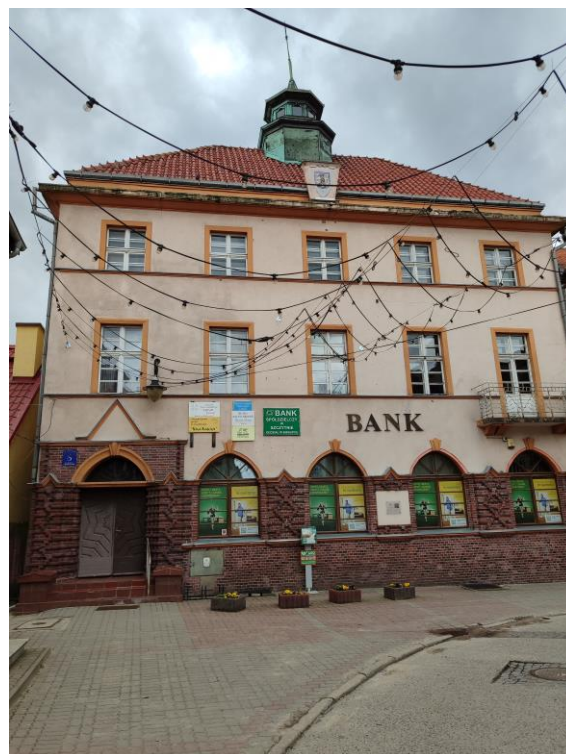

Budynki dawnych koszar wojskowych, z lewej budynek przy ul. Wojska Polskiego 12, z prawej budynek przy ul. Aleja Broni 1c. Fot. A. Żabińska

W Biskupcu znajduje się wiele kamienic i budynków mieszkalnych oraz budynków użyteczności publicznej wpisanych do ewidencji zabytków, jednak na większą uwagę zasługuje kilka z nich: kamienica przy Placu Wolności 6 pochodząca z XIX wieku, budynek starostwa z 1902 roku, obecnie siedziba Urzędu Miejskiego, dawny budynek ratusza z 1895 roku, pełniący obecnie funkcje usługowo – mieszkalną czy budynki sądu z XIX wieku.

Kamienica przy Placu Wolności 6, tzw. Stara Apteka. Fot. A. Żabińska

Budynek ratusza przy ul. Pionierów 6. Fot. A. Żabińska

Budynek starostwa, obecnie siedziba Urzędu Miasta przy ul. Niepodległości 2. Fot. A. Żabińska

Budynek sądu wraz z ogrodzeniem przy ul. Sądowej 4 widoczny od strony północno-zachodniej. Fot. A. Żabińska

**Budynek sądu przy ul. Sądowej 4 widoczny od strony południowo-zachodniej.
Fot. A. Żabińska**

**Budynek sądu przy ul. Sądowej 2 widoczny od strony południowo-zachodniej.
Fot. A. Żabińska**

Z terenu gminy Biskupiec na największą uwagę zasługują kościoły w Biesowie, Raszągu czy Kobałtach oraz liczne kapliczki. Więcej informacji na temat poszczególnych obiektów zabytkowych znajduje się na kartach ewidencyjnych gminnej ewidencji zabytków.

Kościół p.w. św. Mikołaja w Biesowie. Fot. A. Żabińska

Relikty kościoła ewangelickiego w Kobultach. Fot. A. Żabińska

Kapliczka przydrożna przy Alei Niepodległości w Biskupcu. Fot. A. Żabińska

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń

Niniejszy Program ma na celu wskazanie istniejącego stanu zabytków oraz zdefiniowanie możliwości i obowiązków prawnych, dzięki którym Gmina Biskupiec dba o własne dziedzictwo kulturowe. W celu diagnozy istniejącego stanu w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz w celu sformowania priorytetów działań władz samorządowych opracowano analizę SWOT słabych i mocnych stron Gminy Biskupiec, a także szans i zagrożeń.

Analiza SWOT jest jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju.

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • atrakcyjne położenie Gminy pod względem krajobrazowym i kulturowym, sprzyjające rozwojowi turystyki; • bliskość miasto powiatowego i wojewódzkiego z dogodnym połączeniem drogowym; • bogata historia gminy; • duża ilość różnorodnych zabytków – kościoły, cmentarze, dwory, parki, zabytki techniki - charakterystycznych dla regionu Warmii; • zachowane obiekty sakralne oraz nekropolie o wysokiej wartości kulturowej i historycznej; • utrzymanie w dobrym stanie większości obiektów sakralnych i obiektów użyteczności publicznej; • częściowo zabytkowe centrum Biskupca z zachowanymi elementami układu urbanistycznego; 	<ul style="list-style-type: none"> • brak dogodnego połączenia kolejowego, mały zakres połączeń autobusowych; • średni lub zły stan techniczny wielu obiektów zabytkowych; • stosunkowo niewielka dbałość właścicieli obiektów zabytkowych, zwłaszcza budynków mieszkalnych, o ich stan techniczny; • remonty i przebudowy obiektów zabytkowych z gminnej ewidencji zabytków niezgodnie z wyglądem historycznym, brak zachowania elementów historycznych (plastikowa stolarka, blachodachówka, przebudowa elewacji); • degradacja elementów układu przestrzennego poprzez dodawanie nieharmonizującej z otoczeniem nowej zabudowy; • zanikanie tradycyjnej architektury i

<ul style="list-style-type: none"> • obecność ciekawych zespołów dworskich, dworsko-folwarskich; • obecność wyjątkowych dla regionu kapliczek przydrożnych; • zaktualizowana ewidencja zabytków; • opracowane miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego uwzględniające ochronę dziedzictwa gminy; • wykorzystywanie przez władze gminy walorów dziedzictwa kulturowego i zasobu historycznego w kreowaniu produktów turystycznych; • wykorzystywanie przez władze gminy stron internetowych do promocji dziedzictwa regionu; • rozwinięta baza noclegowa; • pozytywne nastawienie władz gminy i miasta oraz mediów do zagadnień związanych z dziedzictwem kulturowym; • wykorzystanie, kultywowanie i promocja tradycji i kultury warmińskiej; 	<p>zabudowy wsi, charakterystycznej dla regionu, brak katalogu form tradycyjnego budownictwa wiejskiego Warmii;</p> <ul style="list-style-type: none"> • niedostateczne warunkowanie zachowania planów i kształtu, proporcji i kolorystyki nawiązującej do historycznej przy wydawaniu warunków zabudowy czy pozwoleń na nową zabudowę wsi, co skutkuje zanikaniem charakterystycznego krajobrazu kulturowego Warmii; • brak środków finansowych na konserwację zabytków; • niedostateczna internetowa promocja i informacja na temat szlaków turystycznych, rowerowych, pieszych, wykorzystujących walory historyczno-krajobrazowe gminy; • niedostateczna edukacja społeczna dotycząca należytego dbania o zabytki oraz mała świadomość właścicieli zabytków o prawnych zobowiązaniach związanych z utrzymaniem obiektów zabytkowych; • niewielka ilość planów zagospodarowania przestrzennego, co skutkuje brakiem objęcia wszystkich terenów i obiektów zabytkowych odpowiednią ochroną, a w istniejących planach brak wielu stanowisk archeologicznych; • niedostateczne wykorzystanie inicjatywy „Szlak Świętej Warmii” i potencjału turystyki pielgrzymkowej;
---	--

	<ul style="list-style-type: none"> • zły stan zachowania dużej części założeń dworsko – folwarcznych i parków oraz wiejskich cmentarzy ewangelickich;
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • rozwój inicjatyw społecznych i lokalnych mających na celu ochronę krajobrazu kulturowego czy obiektów zabytkowych; • dalsza edukacja społeczeństwa w zakresie poszanowania zabytków i ich ochrony; • edukacja właścicieli zabytków w zakresie ochrony, prac konserwatorskich oraz sposobów przekształcania i wykorzystywania obiektów zabytkowych bez naruszania i zmiany ich pierwotnego wyglądu; • łączenie funkcjonowania zabytków z niepowtarzalnym środowiskiem przyrodniczym; • stała poprawa jakości środowiska naturalnego; • promocja i rozwój tradycyjnej architektury Warmii wraz z dbałością o zachowanie odpowiednich dominant w zabudowie wsi; • rozwój turystyki i agroturystyki w oparciu o obszary historyczne i zabytkowe; • efektywniejsze zarządzanie infrastrukturą szlaków turystycznych; • możliwość pozyskiwania zewnętrznych źródeł finansowych na realizację prac remontowych i konserwatorskich; • wykorzystywanie mediów w edukacji nastawionej na ochronę zabytków i 	<ul style="list-style-type: none"> • niewystarczające środki finansowe na ochronę i opiekę nad zabytkami, w tym na prace renowacyjne i konserwatorskie; • niedostateczna liczba akcji promocyjnych na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego, obiektów zabytkowych; • degradacja krajobrazu kulturowego w wyniku niekontrolowanego rozwoju zabudowy, wprowadzania nowej zabudowy nie nawiązującej do charakteru regionu, zwłaszcza na obszarach wiejskich; • luki prawne w sferze ochrony zabytków; • brak procedur określających współpracę instytucji odpowiedzialnych za ochronę zabytków; • niewłaściwe użytkowanie obiektów zabytkowych; • prowadzenie prac budowlanych przy zabytkach niezgodnie ze sztuką budowlaną; • degradacja i powolne wygaszanie opuszczonych obiektów zabytkowych, w tym zabytkowych parków; • brak koncepcji zagospodarowania obiektów zabytkowych; • brak wielowymiarowego wykorzystania budynków zabytkowych, postrzeganie zabytków tylko w jednej płaszczyźnie;

<p>krajobrazu;</p> <ul style="list-style-type: none"> • promocja i wsparcie inicjatyw lokalnych mających na celu prezentację i popularyzację dziedzictwa kulturowego Warmii 	<p>zabytku lub dla komercyjnego wykorzystania;</p>
--	--

7. Założenia programowe

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Biskupiec formułuje szereg długofalowych celów działań samorządu w zakresie opieki nad zabytkami gminnymi. Wyznaczone kierunki i zadania uwzględniają specyfikę jej dziejów, charakter jej dziedzictwa kulturowego oraz są zgodne z celami wyznaczonymi w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Zgodnie z tą ustawą założeniami programu są:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania gminy,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej w planach rozwoju gminy,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Główne cele programu opieki nad zabytkami:

- ochrona i opieka nad zabytkami oraz ochrona krajobrazu kulturowego w kształtowaniu polityki przestrzennej gminy,
- wykorzystanie zasobów i walorów krajobrazu kulturowego gminy w promocji gminy,
- popularyzacja i edukacja w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami i dziedzictwem kulturowym.

7.1. Priorytety, kierunki działań i zadania programu opieki

Priorytet 1. Ochrona i opieka nad zabytkami oraz ochrona krajobrazu kulturowego w kształtowaniu polityki przestrzennej gminy	
Kierunki działań	Zadania
Ochrona dziedzictwa kulturowego miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego	<ul style="list-style-type: none"> • uwzględnianie postulatów ochrony dziedzictwa kulturowego w przypadku uchwalania nowych oraz zmian obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego; • wprowadzanie zapisów mających harmonizować nowe inwestycje z istniejącymi obiektami poprzez ustalenie: linii zabudowy, wysokości budynków, formy dachów, kolorystyki elewacji i dachów; • wprowadzanie nowej zabudowy w oparciu o analizy wpływu na krajobraz kulturowy; • ochrona układów ruralistycznych na obszarach wiejskich poprzez ochronę historycznie ukształtowanego układu dróg, zabudowę wolnych działek i siedlisk w zgodzie z historyczną kompozycją danego układu, gabarytami i formą architektoniczną istniejącej zabudowy; • opracowanie i wdrażanie zasad umieszczania szyldów i reklam na obiektach zabytkowych oraz w przestrzeni zasobów przyrodniczych i kulturowych; • ochrona panoram oraz przedpoli widokowych wsi o wartościach kulturowych;
Kierunki działań	Zadania
Rozszerzenie zasobów prawnych form ochrony zabytków	<ul style="list-style-type: none"> • opracowywanie sprawozdań z realizacji zadań GPOnZ zgodnie z przepisami i przedstawianie sprawozdania na sesji Rady Miasta Biskupiec; • bieżąca aktualizacja gminnej ewidencji zabytków; • opracowanie gminnego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego;

Kierunki działań	Zadania
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	<ul style="list-style-type: none"> • utrzymanie obiektów zabytkowych stanowiących własność gminy i miasta w należyтым stanie technicznym i estetycznym, w tym planowane zadania termomodernizacji budynków przy ul. Dworcowej 6, Chopina 7 oraz starego ratusza przy ul. Pionierów 6; • opracowanie dokumentacji projektowej i adaptacja zabytkowych budynków kompleksu byłego browaru i wieży ciśnień w Biskupcu; • okresowa ocena stanu zabytków stanowiących własność gminy i miasta; • opieka nad zabytkowymi cmentarzami, zwłaszcza wiejskimi, i założeniami parkowymi, wspieranie lub prowadzenie prac porządkowych oraz nowych nasadzeń po uprzednim zaopiniowaniu zakresu prac i użytych metod z przez Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
Priorytet 2. Wykorzystanie zasobów i walorów krajobrazu kulturowego gminy w promocji gminy	
Kierunki działań	Zadania
Zwiększanie atrakcyjności zabytków na potrzeby społeczne i turystyczne	<ul style="list-style-type: none"> • kontynuacja wprowadzania jednolitego systemu oznaczeń zasobu dziedzictwa kulturowego dla całej gminy, zwrócenie uwagi na obiekty zabytkowe znajdujące się poza terenem miasta; • identyfikacja najcenniejszych zabytków objętych systemem oznaczeń, odpowiednia iluminacja; • prowadzenie bieżących prac porządkowych przy zabytkowych parkach czy zespołach zieleni, umożliwiających wykorzystanie ich w celu wypoczynku i rekreacji;

Kierunki działań	Zadania
<p>Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego do rozwoju turystyki</p>	<ul style="list-style-type: none"> • kontynuacja opracowywania i oznakowania tras turystycznych (pieszych, konnych, rowerowych, kajakowych, samochodowych) pozwalających na zapoznanie się z dziedzictwem przyrodniczym, historycznym i kulturowym gminy; • oznakowanie obiektów zabytkowych znajdujących się przy ścieżkach turystycznych; • rozbudowa, prowadzenie i aktualizacja portalu internetowego lokalnej informacji turystycznej w zakresie obiektów zabytkowych, szlaków turystycznych i imprez promujących dziedzictwo regionu oraz bazy turystyczno-usługowej, zgromadzenie tych informacji w jednym miejscu; • opracowanie istniejących przewodników, folderów i map do wykorzystania na urządzeniach mobilnych; • kontynuacja opracowania mapy zabytków gminy Biskupiec ukazującej w czytelny i atrakcyjny dla odbiorcy sposób zasoby historyczne na tle walorów przyrodniczych i atrakcji turystycznych; • wspieranie lokalnych inicjatyw mających na celu promocję dziedzictwa kulturowego w gminie; • prowadzenie wspólnych przedsięwzięć z ościennymi gminami na rzecz promocji regionu; • opracowanie sposobu wykorzystania sąsiedztwa Szlaku Świętej Warmii i istniejących w gminie zabytkowych kapliczek i innych obiektów sakralnych w celu przyciągnięcia turystyki pielgrzymkowej; • porozumienie z właścicielami obiektów zabytkowych w zakresie zasad udostępniania zabytków w celach turystycznych; • wspieranie mieszkańców świadczących usługi turystyczne, agroturystyczne, hotelarskie,

	gastronomiczne poprzez rozbudowę internetowej bazy usług skierowanych do turystów;
Priorytet 3. Popularyzacja i edukacja w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami i dziedzictwem kulturowym	
Kierunki działań	Zadania
Popularyzacja wiedzy o zasobach i walorach krajobrazu kulturowego	<ul style="list-style-type: none"> • współpraca z lokalnymi stowarzyszeniami i organizacjami zajmującymi się promocją dziedzictwa kulturowego i tradycji warmińskiej; • publikacja materiałów z zakresu ochrony zabytków w prasie lokalnej i innych środkach masowego przekazu; • organizacja wystaw, konkursów plastycznych, fotograficznych i innych promujących wiedzę na temat dziedzictwa kulturowego; • wprowadzanie do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej elementów dotyczących dziedzictwa kulturowego (zajęcia pozalekcyjne, wyjazdy i wycieczki, konkursy); • oznakowanie obiektów historycznych na terenie gminy Biskupiec;
Kierunki działań	Zadania
Aktywizacja mieszkańców na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego	<ul style="list-style-type: none"> • organizacja konkursów promujących ochronę dziedzictwa kulturowego – na najlepiej zadbane zabytek, zagospodarowanie otoczenia obiektu zabytkowego czy wykonanie najlepszej rewitalizacji obiektu zabytkowego; • dokumentowanie, aktualizacja i udostępnianie baz danych o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym; • wskazywanie możliwości pozyskiwania środków finansowych na inwestycje realizowane przy zabytkach oraz merytoryczna pomoc właścicielom obiektów zabytkowych w zakresie pozyskiwania finansów;

8. Instrumentalizm realizacji programu opieki nad zabytkami

Realizacja Programu opieki nad zabytkami gminy Biskupiec na lata 2025-2028, a tym samym osiągnięcie zakładanych celów priorytetowych możliwe będzie dzięki realizacji określonych zadań przy zastosowaniu instrumentów ekonomiczno – prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym GPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

1. instrumentów prawnych wynikających z obowiązujących przepisów prawnych, takich jak:

- wpis do rejestru zabytków na wniosek gminy,
- uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z zapisami dotyczącymi ochrony zabytków,
- wykonywanie decyzji administracyjnych z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami np. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- uwzględnianie ochrony dziedzictwa kulturowego przy tworzeniu innych dokumentów (strategia rozwoju gminy, ochrona środowiska, potencjał turystyczny gminy),

2. instrumentów finansowych:

- finansowania prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach będących własnością gminy,
- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich, subwencji i dotacji,
- finansowanie lub uzyskiwanie dotacji i subwencji na działania mające na celu popularyzację, promocję i prezentację zabytków i dziedzictwa kulturowego,
- wspieranie inicjatyw lokalnych mających na celu pozyskiwanie środków finansowych zarówno na prace konserwatorskie, jak i na popularyzację dziedzictwa kulturowego,
- tworzenie zachęt finansowych dla właścicieli zabytków,

3. instrumentów koordynacji, oznaczających:

- realizację projektów i programów gminy dotyczących ochrony dziedzictwa (np. strategia rozwoju gminy, programy ochrony środowiska, koncepcje, plany rozwoju lokalnego),
- współpracę z wojewódzkim konserwatorem zabytków,
- współpracę z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego,

4. instrumentów społecznych, takich jak:

- edukacja kulturowa i pozyskiwanie poparcia społecznego dla ochrony dziedzictwa kulturowego,

- współdziałanie z organizacjami społecznymi,
- działania polegające na tworzeniu miejsc pracy związanych z ochroną nad zabytkami,
- współpraca i współdziałanie z właścicielami i użytkownikami zabytków,

5. instrumentów kontrolnych, oznaczających:

- egzekwowanie zapisów prawa budowlanego i prawa miejscowego w zakresie ochrony zabytków,
- aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
- monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego i stanu zachowania dziedzictwa kulturowego,
- prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji programu opieki nad zabytkami.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z artykułem 87 ustęp 1 i ustęp 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Program Opieki nad Zabytkami Gminy sporządzany jest co cztery lata. Co dwa lata burmistrz/wójt/prezydent miasta sporządza sprawozdanie z jego realizacji, które przedstawia Radzie Gminy (Miasta). Wskazane jest, aby sprawozdania z realizacji programu były przekazywane do wiadomości Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Sprawozdanie powinno określać poziom realizacji gminnego programu oraz efektywność wykonania planowanych zadań, w tym, w szczególności:

- poziom (w % lub liczbach) wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami
- wartość finansową zrealizowanych lub dofinansowanych prac remontowo – konserwatorskich przy zabytkach,
- liczbę obiektów poddanych pracom remontowo – konserwatorskim,
- zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi w zakresie ochrony zabytków,
- poziom (w %) i liczbę utworzonych planów zagospodarowania przestrzennego,
- liczbę utworzonych szlaków turystycznych, oznakowanych obiektów zabytkowych,
- liczbę i rodzaj innych działań ujętych w gminnym programie, w tym działań edukacyjnych, społecznych.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

Dbłość o zabytek, czyli prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, utrzymanie zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie, zapewnienie warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim to obowiązek właściciela i użytkownika zabytku. Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań. Przedstawione tutaj zostaną przykładowe możliwości pozyskiwania źródeł finansowania prac przy zabytku.

Zewnętrzne źródła pozyskiwania funduszy to między innymi:

- dotacje i wsparcia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- dotacje wojewódzkie i powiatowe,
- dotacje gminne,
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
- Fundusz Kościelny
- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych
- źródła poza unijne - Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG.

Rządowy Program Odbudowy Zabytków

Rządowy Program Odbudowy Zabytków oferuje jednostkom samorządu terytorialnego możliwość wsparcia zadań inwestycyjnych w ramach prac polegających na ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dofinansowane może być przeznaczone na finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się z ewidencji zabytków, a także na udzielenie przez jednostkę samorządu terytorialnego dotacji o której mowa w art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podmiotowi trzeciemu z zachowaniem przepisów prawa regulujących przekazywanie takich dotacji.

Każdy samorząd może złożyć maksymalnie 10 wniosków w trzech kategoriach: do 150 000,00 zł, do 500 000,00 zł i do 3 500 000,00 zł. Dofinansowane może być przyznane w wysokości maksymalnie 98% wartości inwestycji.

Pełne informacje dotyczące naboru wniosków do programu wraz z instrukcją i ogłoszeniem o naborze znajdują się na stronie Banku Gospodarstwa Krajowego.

Konkurs „Zabytek Zadbany”

„Zabytek Zadbany” jest corocznym konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 r. podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa. Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Obiekty można zgłaszać w 6 kategoriach:

- 1) Utrwalenie wartości zabytkowej obiektu;
- 2) Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu (w tym założenia dworskie i pałacowe);
- 3) Adaptacja obiektów zabytkowych;
- 4) Architektura i budownictwo drewniane;
- 5) Architektura przemysłowa i budownictwo inżynieryjne;
- 6) Kategoria specjalna: właściwe użytkowanie i stała opieka nad zabytkiem

Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego Ochrona Zabytków

Celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
- 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);

4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich. O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

Program dotacji na badania archeologiczne

Celem programu jest świadoma i zrównoważona ochrona dziedzictwa archeologicznego in situ, zgodnie z przepisami prawa oraz normami międzynarodowymi. Program ma służyć wzmocnieniu instrumentów ochrony konserwatorskiej zasobu dziedzictwa archeologicznego oraz wsparciu upowszechniania i wprowadzenia do obiegu naukowego wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

Aktualnie cel programu realizowany jest poprzez dofinansowanie realizacji dwóch grup działań:

1. weryfikacja zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków (przede wszystkim tych nieposiadających własnej formy terenowej), w przypadku których ustalenia co do lokalizacji, zasięgu, chronologii i/lub funkcji nie mają wystarczających podstaw naukowych;
2. opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych (przede wszystkim tych zakończonych przed 2000 r.).

Dotacja Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Warmińsko-Mazurski Wojewódzki Konserwator Zabytków ustala zasady rozpatrywania wniosków oraz udzielania i rozliczania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków usytuowanym na terenie województwa warmińsko-mazurskiego, w ramach środków finansowych przyznanych przez Wojewodę Warmińsko-Mazurskiego, pozostających w dyspozycji Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, które:

- a. zostaną przeprowadzone w roku udzielenia dotacji niewymagającej wyłonienia wykonawcy na podstawie przepisów o zamówieniach publicznych;
- b. zostaną przeprowadzone w roku udzielenia dotacji wymagające wyłonienia wykonawcy na podstawie przepisów o zamówieniach publicznych;
- c. zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (tzw. refundacja).

Wnioski o udzielenie dotacji składa się do dnia 28 lutego roku, w którym dotacja ma być udzielona. Wnioski na dofinansowanie prac, o których mowa w punkcie c, składa się do dnia 30 czerwca, w którym dotacja ma być udzielona, do wyczerpania się środków finansowych będących w dyspozycji Urzędu.

Dotacje z budżetu Województwa Warmińsko-Mazurskiego

Dotacje udzielane są na podstawie Uchwały nr XLIV/847/10 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 26 października 2010 r. w sprawie zasad udzielania dotacji z budżetu samorządu województwa na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru. Priorytetowo traktowane są projekty mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku oraz zahamowanie procesów jego destrukcji. Po uchwaleniu budżetu na dany rok Zarząd Województwa ogłasza otwarty konkurs ofert z co najmniej trzydziestodniowym wyprzedzeniem. Warunkiem przystąpienia do konkursu jest złożenie w terminie wskazanym w ogłoszeniu oferty.

Warmińsko-Mazurski Urząd Wojewódzki przyznaje także środki na ochronę i utrzymanie miejsc cmentarnictwa wojennego.

Dotacje z budżetu Powiatu Olsztyńskiego

Każdego roku jednym z obszarów priorytetowych Powiatu Olsztyńskiego jest: Kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i dziedzictwa narodowego. Powiat Olsztyński zabezpiecza środki finansowe na realizację zadań publicznych w zakresie: „Działania mające na celu ochronę i opiekę nad zabytkami, w tym wykonanie ekspertyz, dokumentacji, prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach znajdujących się na terenie powiatu olsztyńskiego”. Organizacje pozarządowe oraz inne ustawowo uprawnione podmioty wyłonione w drodze otwartego konkursu ofert otrzymują wsparcie na realizację działań mających na celu ochronę i opiekę nad zabytkami, w tym wykonanie niezbędnej dokumentacji, prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków zlokalizowanych na terenie powiatu olsztyńskiego.

Powiat Olsztyński współpracuje z organizacjami pozarządowymi również na rzecz podtrzymania dziedzictwa Warmii. Każdego roku w Otwartym Konkursie Ofert Organizacji Pozarządowych mogą ubiegać się o środki z budżetu Powiatu m.in. na organizację imprez promujących dziedzictwo kulturalne, lokalny folklor i rzemiosło artystyczne.

Od 2004 roku Powiat Olsztyński udziela pomocy finansowej jednostkom samorządu terytorialnego z terenu powiatu na realizację zadań publicznych o charakterze ponadgminnym polegających na organizacji i przeprowadzeniu imprez mających duże znaczenie dla rozwoju kultury, sportu i promocji Powiatu Olsztyńskiego. W większości w/w przedsięwzięcia dotyczą dawnych zwyczajów i obrzędów warmińskich, dziedzictwa kulturowego, w tym kulinarnego, czy wydarzeń historycznych.

Dotacje gminne

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym dofinansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielone przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała podjęta przez radę gminy.

Wojewódzki i Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej

Fundusze te są źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. W ich ramach w każdym roku wspierane są różne priorytety, w tym między innymi projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej

Fundusz Termomodernizacji i Remontów

Fundusz kierowany jest do właścicieli zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, prywatni właściciele). Program składa się z dwóch modułów: wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on

także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

Fundusz Kościelny

Fundusz kierowany do kościelnych osób prawnych. Jednym z jego priorytetów jest finansowanie konserwacji i remontów obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo. Dotacje przeznaczane są na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wewnątrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki).

Program Kultura – Interwencje

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

Finansowanie z fundacji

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange, Fundację im. Stefana Batorego, Fundację Kronenberga.

Źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych

Ochrona rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury to jeden z priorytetów **Funduszy Europejskich na Infrastrukturę, Klimat i Środowisko**. Program ma przyczynić się między innymi do wzmocnienia ochrony zabytków o krajowym i

światowym znaczeniu, zarówno ruchomych, jak i nieruchomości. Wsparcie ukierunkowane zostanie na tworzenie odpowiednich warunków infrastrukturalnych stymulujących do aktywnego uczestnictwa w kulturze i w życiu społecznym, w tym eliminację barier w dostępie do kultury.

Wsparciem zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zespół Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie mogą ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego, organizacje pozarządowe oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii.

Kolejnym programem są **Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027**. W ramach priorytetu II tego programu znajdują się zaawansowane usługi cyfrowe, które mają mieć na celu między innymi stymulowanie rynku ponownego wykorzystywania zasobów kultury i danych naukowych. Beneficjentami programu mogą być instytucje kultury, przedsiębiorcy, obywatele, NGO.

Wsparcie finansowe można też uzyskać z funduszy międzynarodowych, takich jak Fundusze Wyszehradzkie, Szwajcarska Fundacja dla Kultury Pro Helvetia, Europa Nostra oraz ze źródeł poza unijnych, do których należą Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG. Cele i priorytety tych mechanizmów zmieniają się, jednak możliwe jest uzyskanie dotacji na rozwój, wsparcie kultury i dziedzictwa kulturowego czy wykorzystanie nowych technologii do rozwoju i promocji dziedzictwa kulturowego.

W związku z szybko zmieniającymi się zasadami przyznawania wsparcia finansowego z wymienionych wyżej źródeł, szczegółowych informacji na ten temat należy poszukiwać na stronach internetowych i w placówkach urzędów, a także w dokumentach programowych określających kryteria przyznawania dotacji.

11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki, wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego, dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem

własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd gminny powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

1) opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest gmina Biskupiec,

2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze gminy Biskupiec.

Gmina realizuje te zadania w formie inwestycji dotyczących ochrony zabytków wprowadzonych do wieloletniego programu inwestycyjnego oraz różnych programów przyjętych uchwałami rady gminy. Dotyczy to czynności konserwatorskich i prac remontowo-budowlanych przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków, do wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków, czynności na terenach objętych ochroną konserwatorską i czynności związanych z pielęgnacją i rewaloryzacją zabytkowej zieleni. Kolejnym elementem realizacji tych zadań jest ochrona dziedzictwa kulturowego gminy.

Wymienione zadania programu opieki mogą być realizowane bezpośrednio przez gminę, jak i przez instytucje podległe gminie (biblioteki, stowarzyszenia, DPT Sorboma i td.), ponadto gmina może wspierać w tym zakresie działalność organizacji pozarządowych.

Gmina jako właściciel zabytków jest ustawowo zobligowana do opieki nad nimi tj. utrzymywania w dobrym stanie technicznym, przeprowadzania remontów i bieżących konserwacji. Niezależnie od zapisów legislacyjnych władze gminy powinny dołożyć wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów i gości zachęcał do dłuższych pobytów w regionie.

W najbliższych latach planowane zadania gminy Biskupiec (poza bieżącym utrzymaniem obiektów, porządkami i nasadzeniami zastępczymi w obrębie cmentarzy) dotyczące obiektów zabytkowych to:

- opracowanie inwentaryzacji, przeprowadzenie badań archeologicznych, opracowanie dokumentacji projektowej adaptacji budynków kompleksu dawnego browaru w Biskupcu,
- opracowanie dokumentacji projektowej adaptacji wieży ciśnień w Biskupcu,
- przebudowa układu komunikacyjnego w obrębie starego miasta,
- termomodernizacja budynków przy ul. Dworcowej 2, Chopina 7 oraz budynku starego ratusza przy ul. Pionierów 6.

Budynek mieszkalny przy ul. Dworcowej 2. Fot. A. Żabińska

Budynek mieszkalny przy ul. Chopina 7. Fot. A. Żabińska

12. Załączniki